

„Nomád” tükrök az 5–6. századi Kárpát-medencében

1. Bevezetés¹

„Nomád”² típusú tükröknek nevezzük azon kerek, fémből öntött tükröket, melyek jellemzője a bordázott mintákkal díszített és függesztőfüllel ellátott hátlap. A függesztőfül, amely félkörívesen emelkedik ki a tükör a közepén, egy olyan formai megoldás, amely már a Kr. e. 1. évezredre általánossá vált Közép-Ázsiában és Kínában. Az első darabok a steppén először a Kr. e. 6. században jelentek meg a szkíták körében, de a görög mintára készült nyeles tükrök gyorsan kiszorították őket. A függesztőfül a 4. században nyert újra teret a steppén, a szarmata tükrök Hazanov IX. típusának elterjedésével.

A „nomád” típus a 2–3. században alakult ki a Volga alsó folyásánál, majd a 4–5. századra széles körben elterjedt, többek között a Kárpát-medencében is. A típus kutatása hosszú múltra tekint vissza, az évek során több, a Kárpát-medencére is fókuszáló gyűjtés és elemzés is született. Bár használatuk tetőfoka az 5. századra tehető, kisebb példányszámban jelen vannak a 6. századi soros temetőkben is. Dolgozatom célja az ezen két korszakhoz tartozó leletek összegyűjtése, katalógusba foglalása és térképre vetítése, majd a bekövetkezett változások vizsgálata, tipológia, elterjedés és funkció tekintetében.

Bár mind a magyarországi, mind a nemzetközi kutatásban sokan foglalkoztak a „nomád” tükrök témakörével, fontosnak tartom a téma újbóli áttekintését, részben a tárgytypus mennyiségének fokozatos növekedéséből és az új leletegyüttesek előkerüléséből kifolyólag, részben pedig azért, mert az eddigi munkákban a kontextus, és ezáltal a funkció vizsgálata nem kapott jelentősebb szerepet.

¹ Köszönettel tartozom témavezetőimnek, B. Tóth Ágnesnek (címzetes egyetemi tanár, SZTE BTK Régészeti Tanszék) és Kulcsár Valériának (címzetes egyetemi tanár, SZTE BTK Régészeti Tanszék) támogatásukért és tanácsaikért. Szintén hálás vagyok Mozsai Viktóriának (tudományos segédmunkatárs, HUN-REN Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földtani és Geokémiai Intézet), Rácz Zsófiának (habilitált egyetemi docens, ELTE BTK Régészettudományi Intézet) és Szabó Ágnesnek, hogy megosztották velem kutatásaik eredményét.

² A „nomád” jelző már a tárgytypus kutatásának kezdetén ráragadt, keleti eredetének és az elterjedését megindító lovasnomád népcsoportoknak köszönhetően. Ez a jelző megtévesztő, és nem reprezentálja megfelelően, hogy a tárgytypus használata széles körben elterjedt a késő antik, illetve germán lakosság körében. Az újabban a témával foglalkozó munkák esetében már megfigyelhető a jelzőtől való elfordulás. Dolgozatomban a „nomád” típus kifejezést csupán tipológiai fogalomként használom.

2. Katalógus

1. Balatonhídvég (Zala vármegye)

Leletkörülmények: 1905-ben szőlőforgatás során került elő egy „bronz”³ tükörtöredék.

Leírás: Ép tükörtöredék, hátulján függesztőfüllel. Hátlapját küllös bemélyedések díszítik, peremén rovátkolások futnak végig, Čmi-Brigetio-típusú. Átm.: 6,7 cm.⁴

2. Balsa (Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye)

Leletkörülmények: A Szabolcs megyei múzeum leleteinek bemutatása során Jósa András megemlíti egy pár ezüstlemezes fibulát, amely ajándékként került a gyűjteménybe. Később Beninger E. egy tükörrel együtt közölte a fibulapárt, de valószínűleg nem tartozhattak össze.

Leírás: Hiányos, töredékes tükör, hátlapján függesztőfüllel, két koncentrikus bordaív között plasztikus küllőkkel díszített, Čmi-Brigetio-típusú.⁵

Dátálás: Bierbrauer D2b (420/30–440/50).⁶

3a–b. Barabás–Bagolyvár, 1–2. sír (Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye)

Leletkörülmények: 1896-ban homokbányászok találták meg egy nő és egy kislány sírját. A leletmentést Lehoczky Tivadar végezte pár nappal később, a sír közvetlen környezetének kutatása nem hozott eredményt.

Tájékozás, mélység: Ny–K, m.: 2 m.

Leírás: a) „Fehér fém” tükör, két koncentrikus borda között V alakú bordadiszekkel, hátán függesztőfüllel. Egyedi díszítésű lelet. Összetörve került elő, azóta negyede elveszett. Átm.: 6 cm.

b) „Fehér fém”, az előzővel megegyező mintájú bordadísszel ellátott tükör, szintén egyedi díszítésű. Megtalálása-kor csak a széle sérült. Jelenleg ez is részben elveszett. Átm.: 6 cm.

Egyéb leletek: poncolt bronzcsat, ezüstözött ékvésű csat, ezüstlemezes fibulapár, üveg pohár, orsógomb, kerámiaedény, üveg- és borostyángyöngyök.⁷

Dátálás: 450–460/ 5. század középső harmada.

4. Bihar/Biharea (Románia, jud. Bihor)

Leletkörülmények: Feltételezhetően teleplelet, Biharhoz közel, a Ceşmeu patak medréből került elő. A pontos lelőköri körülményei nem ismertek.

Leírás: Ép „bronz” tükör. A függesztőfület körülvevő, és a tükör peremén végigfutó koncentrikus körívek között plasztikus, hétágú csillagot formáló küllőkkel díszített. Balta-Krainburg-típusú. Átm.: 6,5 cm.⁸

5. Brigetio/Szőny (Komárom-Esztergom vármegye)

Leletkörülmények: A Tussla család gyűjteményéből, feltételezhetően sírlelet.

Leírás: Tükörtöredék függesztőfüllel, hátulján küllös bordadiszekkel, Čmi-Brigetio-típusú.⁹

Dátálás: 5. század.

6a–e. Burganae/Novi Banovci (Szerbia, Sremski okrug)

Leletkörülmények: A limestáborban előkerült tükör és négy tükörtöredék.

Leírás: a) Ép tükör függesztőfüllel, hátulján két bordaívvel határolt sáv között küllös díszítéssel, Berezovka-Carnuntum-típusú.

b) Egy fél tükör töredéke, a függesztőfül hiányzik, küllös bordadiszekkel, Čmi-Brigetio-típusú.

c) Kis méretű tükörperem-töredék, két bordaív határolta küllővel díszített, Čmi-Brigetio-típusú.

d) Kis méretű tükörtöredék, két bordaív között küllös díszítéssel, Čmi-Brigetio-típusú.

e) Rossz megtartású, kis méretű tükörtöredék, szélén bordaívvel, típusa nem megállapítható.¹⁰

Dátálás: 5. század.

³ A továbbiakban feltüntetett anyagmegnevezések a publikálók leírását, és nem a tényleges kémiai összetételt tükrözik, így ezeket idézőjelbe helyezem.

⁴ SÁGI 1984, 85–86, 6. ábra.

⁵ JÓSA 1899; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 28, 43, III. tábla 1.

⁶ Dolgozatomban a javasolt keltezés a leletösszetétel, illetve a publikációk alapján történt.

⁷ BÓNA 2002a, 17–21, 275, Taf. 1. 2; 337, Taf. 63. 3.

⁸ DUMITRAŞCU 1983, 45, 121, Pl. XIX. 1; HARHOIU 1997, 161, Taf. XCVII. 5.

⁹ KISS 1981, 202, 194, 2. ábra.

¹⁰ CSALLÁNY 1961, 240, Taf. CCLXXVI, Abb. 3–7; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 28, 45, V. tábla.

7a–b. Carnuntum/Deutsch Altenburg (Ausztria, Niederösterreich)

Leletkörülmények: Joachim Werner említ két tükört a lelőhelyről.

Leírás: a) Ép fémtükrő függesztőfüllel, hátlapján három koncentrikus sávba rendezett küllődiszkekkel, Berezovka-Carnuntum-típusú.

b) Ép tükrő a függesztőfül körül két koncentrikus sávba rendezett küllőkkel. A külső sáv küllődiszei között mezőkben 1-1 kidomborított pont van, Berezovka-Carnuntum-típusú.¹¹

Datálás: 5. század.

8. Csongrád–Kenderföldek, 94. sír (Csongrád vármegye)

Leletkörülmények: 1949–1950-ben építkezések során végeztek leletmentést, ekkor került elő a rossz megtartású, a leíró szerint „ülő/guggoló” helyzetben eltemetett női váz.

Leírás: Medencén törött, minimálisan hiányos „bronz” tükrő, hátulján függesztőfüllel és küllős bordadiszkekkel, Čmi-Brigetio-típusú.

Egyéb leletek: gyöngyök, aláhajlított lábú vasfibula, orsógomb.¹²

Datálás: Hun kor.

9. Csorna (Győr-Moson-Sopron vármegye)

Leletkörülmények: 1888–1889-ben egy homokbánya kialakítása során kerültek elő népvándorláskori sírok.

Leírás: Ép „ezüstötövezet” tükrő függesztőfüllel. Hátlapján a két szélső bordadisz között a küllők két sorba osztva helyezkednek el, Berezovka-Carnuntum-típusú. A függesztőfül mellett 4-4 dudort alakítottak ki. A sírban elfoglalt helye nem ismert.

Egyéb leletek: gömbösvégű bronztü, rézcsat, ezüstcsat, ezüstlemez fibula töredékei, két barázdált karikájú, ráhajló peckű csat, bronzhuzal gyűrű, két rézgyűrű, egy rézkarika két szíjszorító lemezzel.¹³

Datálás: 5. század első fele – közepe.

10. Domszló–Vízátroló (Heves vármegye)

Leletkörülmények: 1965-ben gátépítés során megsemmisült egy korhasztásos női sír. A helyszínen Nagy Gyula végzett leletmentést, majd később Szabó Győző János végzett feltárást a sír közelében, de új temetkezések nem kerültek elő.

Tájolás, mélység: Ny–K, m.: 160 cm.

Leírás: Korong alakú, „fehér fémből” öntött tükrő, két koncentrikus borda között plasztikus, hullámos sugarakból álló díszítéssel, hátán függesztőfüllel, Čmi-Brigetio-típusú. Átm.: 5,9–5,7 cm. A sírban elfoglalt helye nem ismert.

Egyéb leletek: öntött ezüst ötgombos, állatfejes végződésű fibulapár, orsógomb, féldrágakő- és üvegyöngyök, poliéder gombos fülbevaló, Cypraea csiga csüngő, kétsoros agancsfésű töredéke, tölcsér alakú bronzcsüngő.¹⁴

Datálás: 5. század harmadik harmada.

11. Érdengeleg/Dindești (Románia, jud. Satu Mare)

Leletkörülmények: 1966-ban került elő egy magányos női sír, a leletmentést a Nagykárolyi Múzeum végezte.

Tájolás, mélység: ÉÉNy–DDK, m.: 230 cm.

Leírás: Az elhunyt lábfejeinek környékén ép tükrő függesztőfüllel, hátlapján két bordadisz között küllős díszítéssel, Čmi-Brigetio-típusú.

Egyéb leletek: ezüstlemez fibulapár, vese alakú barázdált csatkarika, szürke kerámiaedény, gyöngyök, fibula-töredék, vastöredék.¹⁵

Datálás: 5. század középső harmada.

12. Érsekújvár/Nové Zámky (Szlovákia, Nitriansky kraj)

Leletkörülmények: 1941-ben előkerült magányos sír lelete, talán nomád típusú tükrő.

Egyéb leletek: vasbalta, borostyángyöngyök.¹⁶

¹¹ WERNER 1956, 116, Taf. 45. 8–9; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 46, VI. tábla 1, 4.

¹² PÁRDUCZ 1959, 316, 339, Abb. 63.

¹³ LAKNER 1889, 267, 266, III. tábla 18.

¹⁴ BÓNA 2002b, 27–28, 278, Taf. 4. 10, 338, Taf. 64. 2.

¹⁵ NÉMETI 1967, 499, 501, Fig. 2. 7.

¹⁶ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 31.

13. Fântânele–Dealul Popii, IV. sír (Románia, jud. Bistrița-Năsăud)

Leletkörülmények: A területen egy kelta és egy kora népvándorláskori temető, illetve egy szkíta sírcsoport került elő. A népvándorláskori sírok feltárása 1973 és 1976 között zajlott, a IV. sírt külön publikálták. A sírban egy nő erősen bolygatott, hiányos csontváza feküdt.

Tájolás, mélység: Ny–K tájolású, m.: 93 cm.

Leírás: Kisméretű „bronz” tükörtöredék, egy plasztikus körív részletével. A típusa nem határozható meg.

Egyéb leletek: Lévai típusú fibulapár, aláhajlított lábú bronzfibula töredéke, tömör poliédergombos bronzfülbevaló, erősen kopott római bronzérem, kétélű kés töredékére hasonlító bronzcsüngő, bronzszegecs, két bronz tűtöredék, bronz csatpecsek töredéke, kovakőtöredék, poncolt bronzhenger átfűrt töredéke (a publikáló szerint talán csüngő), üveg-, borostyán- és korallgyöngyök.¹⁷

Datálás: 5. század első fele.

14. Fonyód–Vasúti dűlő 2 (Ménköi-telep), 444. objektum (Somogy vármegye)

Leletkörülmények: A lelőhelyen számos korszak telepjelenségei és sírjai mellett kora népvándorlás kori temetkezések is előkerültek az M7-es autópálya építéséhez kapcsolódó előzetes feltárások során. A 444. objektum egy 30 év körüli nő bolygatott sírja volt. Az eredeti helyzetben feltárt al- és felkarcsontok fekvése alapján az elhunytat lepelbe is csavarhatták.

Sír jellemzői: DNy–ÉK, m.: 110 cm, a sírgödör falában 10–15 cm széles padka volt, 30–40 cm mélységben. Koporsó nyomai is megfigyelhetők voltak a sírgödör alján.

Leírás: Összetört, kissé hiányos tükör. A hátlap közepén elhelyezkedő függesztőfül letört, de a helye jól látszik. A tükör peremén és az egykori függesztőfül körül körbefutó koncentrikus bordaívек között kissé rendszertelenül elhelyezett küllődiszkek vannak. Felülete jelentősen kopott és sérült. A koporsó szélén, a bordák alól került elő. Čmi-Brigetio-típusú. Átm.: 5,7 cm.

Egyéb leletek: tömör poliédergombos ezüst fülbevaló, kis méretű sárga üvegpaszta gyöngyök, kétsoros agancsfésű.¹⁸

Datálás: 5. század első fele.

15. Hajdúnánás–Fűrj halom, 441/618. sír (Hajdú-Bihar vármegye)

Leletkörülmények: Egy 25–34 éves, torzított koponyájú nő sírjából került elő egy Čmi-Brigetio-típusú tükör töredéke.

Tájolás, mélység: Ny–K, m.: kb. 140 cm.

Egyéb leletek: kétsoros agancsfésű, egy pár fülbevaló, vastöredékek, vaskés, ezüst tűtartó/ecsetnyél, gyöngyök.¹⁹

Datálás: 5. század.

16. Hódmezővásárhely–Gorzsa, 11. sír (Csongrád vármegye)

Leletkörülmények: 1930-ban Banner János egy 32 síros gepida temetőt tárt fel a területen. A tükör az eredetileg 3., később 11. számon emlegetett női sírból került elő.

Tájolás, mélység: K–Ny, m.: 175 cm.

Leírás: Kerek „bronz” tükör függesztőfülrel, a hátán rossz megtartású küllős díszítéssel, Čmi-Brigetio-típusú. Átm.: 5,8 cm. A bal medencén került elő.

Egyéb leletek: provinciális bronzfibula, orsógomb, bronz szűrőkanál, gránátbetétes bronzcsat, borostyán- és üveggyöngyök, mészgyöngy, vaskés.²⁰

Datálás: 5. század vége.

17. Hódmezővásárhely–Kishomok, 11. sír (Csongrád vármegye)

Leletkörülmények: A területen 1928-ban, homokbányászás közben fedeztek fel gepida sírokat. Az alábbi temetkezés Párducz Mihály 1938-as ásatásán került elő. A sír Párducz Mihály publikációjában 11., Csallány Dezső esetében 25., míg Bóna István és Nagy Margit elemzésében megint 11. sírszám alatt szerepel. Az elhunyt a leletek alapján férfi lehetett.

Tájolás, mélység: NyDNy–KÉK, m.: 130 cm.

Leírás: Kerek díszítetlen „bronz” tükör, függesztőfül nélkül. Széle hiányos, átm.: 5 cm. A jobb medencén került elő.

Egyéb leletek: ovális bronzcsat vaspecsekkel, vascsat, kovapenge.²¹

¹⁷ CRIȘAN–OPREANU 1991, 117, 116, Fig. 2. 2.

¹⁸ GALLINA–STRAUB 2014, 214, 229, 3. kép 6.

¹⁹ RÁCZ 2024, 26–28.

²⁰ CSALLÁNY 1961, 127, Taf. CCXXXIII.

²¹ PÁRDU CZ 1940, 80–81, VI. tábla 29; CSALLÁNY 1961, 136, Taf. CCXXV. 2; BÓNA–NAGY 2002, 38, 37, Abb. 15.

18. Hódmezővásárhely–Sóshalom (Csongrád vármegye)

Leletkörülmények: Szórványként került a Tornyai János Múzeumba, feltételezhetően egy női sírhoz kapcsolható a leletegyüttes.

Leírás: Rossz megtartású „ezüstözött bronz” tükör töredékei, hátlapját körben egy borda díszíti. Átm.: 6,6 cm. Karpovka-St. Sulpice-típusú.

Egyéb leletek: ezüstlemezes fibulapár, aranyozott ezüstcsat, borostyángyöngyök, ezüstlemez henger.²²

Datálás: 5. század harmadik negyede.

19. Hrtkovci–Vranja (Szerbia, Vojvodina)

Tájolás, mélység: DDNy–ÉÉK tájolású sír.

Leírás: A bal alkarnál előkerült hiányos tükör három töredéke. A függesztőfűl körül két koncentrikus bordával, majd a tükör peremén plasztikus hullámvonallal díszített. Egyedi díszítésű lelet. Átm.: 6,7 cm.

Egyéb leletek: üvegpohár, négy kariaékszer, gyöngyök, kerámiaedény, csipesz, egy pár ezüst karperec, fibulapár, övcsat, két római érem, orsógomb.²³

20. Iszkaszentgyörgy–Zsidóhegy (Fejér vármegye)

Leletkörülmények: 1935-ben került elő egy gazdag női temetkezés, az elhunytat egy nagy vaskapsokkal összefogott koporsóban helyezték el a sírban. Az 1960-as hitelesítő ásatást követően két újabb sír került elő a közelében.

Leírás: Összetört, de restaurált „ezüst” tükör, egy darabja hiányzik. Hátlapján függesztőfüllel és két bordadisz között küllőkkel, Čmi-Brigetio-típusú.

Egyéb leletek: áttört poliédergombos fülbevalópár, ovális csatkarika állatfejes pecekkel, féldrágakő- és üvegyöngyök, arany lemezgyöngyökből álló nyaklánc, aranylemez cikádadisz.²⁴

Datálás: 5. század második fele.

21. Kaposcs, 1. sír (Veszprém vármegye)

Leletkörülmények: 1979 nyarán, egy ház alapozása során került elő egy fiatal (15–18 éves) nő csontvázas sírja Kaposcon. Kralovánszky Alán leletmentése során, a szomszédos telek kerítése által korlátozott tér ellenére, sikerült egy második női sírt is feltárni.

Tájolás, mélység: DNY–ÉK, m.: 230 cm.

Leírás: Ép, öntött bronz, tűzőnözött tükör. A perem szélén és a függesztőfűl körül két koncentrikus bordaív fut körbe, az általuk alkotta sávot nyolc küllő osztja fel. A belső körivet egy, a fűlre merőleges, borda osztja két részre. A pereme egy ponton öntési hibás, az ónozást egy ponton javították. Átm.: 5,4 cm, v.: 3 mm. Az elhunyt bal térd mellett került elő, a hátlapjával felfelé. Čmi-Brigetio-típusú.

Egyéb leletek: áttört, gránátbetétes arany poliédergombos fülbevalópár, egy pár aranyhuzal tű, arany-, ezüst-, korall-, borostyán- és üvegyöngyök, aranycsövecskek, ezüst baltacsüngő, aranyozott ezüstcsat, ezüst kiszélesedő végű karperecpár, ezüst pántgyűrűpár, ezüstlemezek, agancsfűsű-töredék, sötétszürke kézikorongolt bögre.²⁵

Datálás: 5. század második fele.

22. Kiskunfélegyháza (Bács-Kiskun vármegye)

Leletkörülmények: A kecskeméti múzeum leletanyagából származik, mind a leletek, mind rájuk vonatkozó leltári bejegyzések megsemmisültek a második világháborúban.

Leírás: Ép tükör függesztőfüllel, hátlapján két bordadisz között küllős díszítéssel, Čmi-Brigetio-típusú.

Egyéb leletek: nagy méretű ezüstlemezes fibulapár, aranyozott ékvéssett ezüstcsat, kétsoros agancsfűsű, nyaklánc ezüstkapcsa, két borostyán- és egy kerek kalcedongyöngy.²⁶

Datálás: Bierbrauer D2/D3 (420/430–440/450).

²² NAGY 1984, 218–219, 220, 14. ábra.

²³ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 29, 44, IV. tábla 4.

²⁴ BÓNA 1971, 228, 289, 5. kép.

²⁵ DAX 1980, 98, 101, 6. ábra 35; 104, 11. ábra 5; LOVÁSZ 1999, 257–258.

²⁶ KISS 1983, 119, 116, Abb. 11. 6.

23. Kassa/Košice–Magnezitbánya (Szlovákia, Košický kraj)

Leletkörülmények: Egy ismeretlen körülmények között előkerült sírlelet része.

Leírás: Kettétört tükör, közepén függesztőfüllel, két bordadisz között küllös díszítéssel, Čmi-Brigetio-típusú. Átm.: 5,6 cm.

Egyéb leletek: aranyozott bronzcsat, agancsfésű.²⁷

24a–b. Környe (Komárom-Esztergom vármegye)

Leletkörülmények: Kőlapos sírból került elő egy ép és egy töredékes nomád tükör.

Leírás: a) Ép tükör, a függesztőfül körüli bordák között elhelyezkedő küllők jelentősen kopottak, Čmi-Brigetio-típusú. A sír részletes adatainak hiányában, elfoglalt helye nem ismert.

b) Egy fél tükör két töredéke, az előzőhöz hasonlóan a bordaívek közötti küllők megkoptak.²⁸

Datálás: 5. század első fele.

25. Kővágószőlős, 1. sír (Baranya vármegye)

Leletkörülmények: 1974-ben földmunka során került elő hét sír, a leletmentést Kovács Valéria végezte.

Tájolás: Ny–K.

Leírás: Darabokra tört „bronz” tükör függesztőfüllel, két borda alkotta sávban küllös díszítéssel, Čmi-Brigetio-típusú. Széle hiányos. Átm.: 5,5 cm. Pozíciója a sírban nem ismert.

Egyéb leletek: agancsfésű, tömör poliédergombos ezüsthüvelybevaló, üvegyöngyök, ezüstlemezes fibulapár, ezüstcsat.²⁹

Datálás: 5. század első fele.

26. Kunszentmárton–Bábocza (Jász-Nagykun-Szolnok vármegye)

Leletkörülmények: Szórványként került a Kunszentmártoni Múzeumba.

Leírás: Rossz állapotú, de ép tükör, egy darabja letört. Hátlapján függesztőfüllel ellátott, két bordadisz között küllös mintával díszített, Čmi-Brigetio-típusú.³⁰

27. Laa a. d. Thaya, 1. sír (Ausztria, Niederösterreich)

Leletkörülmények: 1908-ban egy téglagyár égetőkemencéjéből ástak ki egy női temetkezést, a leletmentést Alfred Schmeidel, a Laa a. d. Thaya-i múzeum alapítója végezte. 1911-ben egy újabb temetkezés is előkerült a területről.

Tájolás, mélység: É–D, m.: kb. 200 cm.

Leírás: Egy darabokra tört „fehérfém” tükör fele, függesztőfüllel, hátlapján két bordadisz között küllös díszítéssel, Čmi-Brigetio-típusú. Átm.: 6 cm. Az elhunyt medencéjén került elő.

Egyéb leletek: ezüstlemezes fibulapár töredékei, ezüst övcsat, ezüst kiszélesedő végű karperecpár, a két végén rovatkolással, féltragakő- és üvegyöngyökből készült nyaklánc, Cypraea csiga csüngővel.³¹

Datálás: Bierbrauer D2b (420/430–440/450).³²

28. Lakitelek–Szikra (Bács-Kiskun vármegye)

Leletkörülmények: Feltételezhetően sírlelet, egy megsemmisült soros temetőből. A szintén megsemmisült tárgyak nem egy sírhoz tartoztak.

Leletek: aranyozott ezüst fibulapár, ezüst lemeztöredék szegeccsel, borostyán- és üvegyöngyök, csat, lándzsahegy, tükör, aranyozott fibula.³³

Datálás: 5. század vége – 6. század első fele.

29. Léva/Levice–Kálváriadomb (Szlovákia, Nitriansky kraj)

Leletkörülmények: A leletek Lehoczky Tivadar szerint kincsleletként kerültek elő, egy edénybe rejtve, míg Bóna István szerint a leletegyüttes sírlelet.

Leírás: Három darabra tört „fehérfém” tükör, függesztőfüllel, szélét kiemelkedő borda díszíti, Čmi-Brigetio-típusú. Átm.: 5,5 cm.

²⁷ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 29, 44, 4. tábla 8.

²⁸ SALAMON–BARKÓCZI 1978, 201; SZABÓ 2009, 4. tábla 17, 5. tábla 18.

²⁹ GÁBOR 1998, 131–132, 139, 2. tábla 5.

³⁰ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1990, 30, 43, 3. tábla 5.

³¹ BENINGER 1929, 146, Taf. XVIII. 8.

³² BIERBRAUER 1992, Abb. 1.

³³ CSALLÁNY 1961, 231.

Egyéb leletek: szürke kerámiaedény, féldrágakő- és üvegyöngyök, ezüst kifli alakú karikaékszer, ezüst cikáda-fibula, lévai típusú fibulapár, lyukakkal ellátott kisméretű lap.³⁴

Datálás: 5. század első fele – közepe.

30a–b. Magyartés (Csongrád vármegye)

Leletkörülmények: 1881-ben gátépítés során kerültek elő a leletek. Ismert Bökény–Mindszent és Szentés–Zalota lelőhelynéven is, ugyanakkor Csallány Dezső a Magyartés elnevezést tartja a legpontosabbnak, bár a temető pontos helye és kiterjedése nem ismert: valószínűleg a zalotai gátörház előtti magasparton lehetett.

Leírás: a) Egy tükör töredéke, közepén a függesztőfül letört, csak a kiemelkedés érzékelhető, peremén két borda-dísz között küllös díszítés található. Čmi-Brigetio-típusú.

b) Kisméretű tükörtöredék, közepén függesztőfüllet, szélén két koncentrikus bordaív között küllőkkel díszített, Čmi-Brigetio-típusú.³⁵

31. Mád (Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye)

Leletkörülmények: 1951-ben építkezés során került elő egy női sír. A terület későbbi kutatásával nem találtak újabb sírokat vagy leleteket. A leletek eredeti helyzete a sírban nem ismert.

Tájolás: ÉNy–DK, m.: 170–180 cm.

Leírás: Töredékes, hiányos „fehérbronz” tükör függesztőfüllet, hátulján két borda-dísz között küllös díszítéssel, Čmi-Brigetio-típusú.

Egyéb leletek: ezüstlemezes fibula töredékei, aranyfülbevaló-pár, ezüst szíjszorító lemez, rovátkolt végű ezüst karperec-töredékek, balta alakú csüngő ezüst drótkarikán, ezüstpánt töredékei, ezüstkarika töredékei, ezüstpitykék töredékei, féldrágakő- és üvegyöngyök, kerámiatöredékek.³⁶

Datálás: 5. század közepe.

32. Marchegg, 1. sír (Ausztria, Niederösterreich)

Leletkörülmények: 1941-ben előkerült temetkezés melléklete.

Tájolás: É–D.

Leírás: Rongált, „fehérfémből” készült, 4,8 cm átmérőjű tükör.

Egyéb leletek: kifli alakú fülbevalópár, csat, korsó, gyöngy.³⁷

Datálás: 5. század első fele.

33. Mezőkövesd–Mocsolyás, 2. sír (Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye)

Leletkörülmények: Az M3-as autópálya megelőző feltárásán került elő egy három sírból álló családi sírcsoport, egy idős nő és két gyermek temetkezése. A tükör a nő mellékletei közé tartozott.

Tájolás, mélység: ÉK–DNy, m.: 190 cm.

Leírás: Teljes, de összetört állapotban előkerült „fehérfém” tükör. A függesztőfül körül és a tükör peremén koncentrikus borda-díszek futnak, melyek között plasztikus küllődíszek helyezkednek el, Čmi-Brigetio-típusú. Átm.: 5,8 cm. Az elhunyt alkarjánál került elő.

Egyéb leletek: áttört poliédergombos fülbevalópár, ezüstlemezes fibulapár, üveg- és borostyángyöngyök, egyélű vaskés, kiszélesedő végű ezüst karperecpár, bronz pántgyűrű, ezüst pántgyűrű, ezüstcsat, murgai típusú korsó, báránycsontok.³⁸

Datálás: 5. század közepe.

34. Mikelaka/Micălaca (Románia, jud. Arad)

Leletkörülmények: Két sír leletei, melyeket a MÁV aradi vezetése küldött a Magyar Nemzeti Múzeumba.

Leírás: Egy „önötvözet” tükörtöredék, a szélén borda-díszsel és „kereszt alakú” díszítéssel. Típusa nem meghatározható.

Egyéb leletek: két pár áttört poliédergombos fülbevaló, töredékes bronzfibula, ovális bronz csatkarika, téglalap alakú ezüstlemez övveret négy szegeccsel, ezüsttárgy töredéke, bronz karperec töredékei, üveg- és borostyángyöngyök, kúpos bronzlemeztöredék.³⁹

³⁴ LEHÓCZKY 1908, 422; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 30.

³⁵ CSALLÁNY 1961, 40, Taf. CVI. 3, Taf. CX. 1; NAGY 1997, 62–63.

³⁶ KOVRIG 1951, 113–114, XLV. tábla 8.

³⁷ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 30.

³⁸ LOVÁSZ 2005, 51–53, 263, Taf. 33. 1; 320, Taf. 90. 2.

³⁹ CSALLÁNY 1961, 144.

35. Miszla (Tolna vármegye)

Leletkörülmények: 1920-ban talált sírlelet része.

Leírás: Két kis méretű „bronz” tükörtöredék, szélén bordadísszal, középről kiinduló küllőkkel, Čmi-Brigetio-típusú.

Egyéb leletek: ékvéséses fibulapár, áttört arany poliédergombos fülbevaló, aranyozott ezüstcsat, ezüst rovátkolt végű karperecpár, borostyángyöngyök, ezüstcsipesz.⁴⁰

Datálás: 5. század harmadik negyede.

36. Mödling, 2. sír (Ausztria, Niederösterreich)

Leletkörülmények: A Béctől 17 km-re fekvő településen került elő 1954-ben, pinceásás közben egy 5. századi férfi- és gyermeksír, az utóbbi koporsós temetkezés volt. A területen egyéb 5. századi sírokat nem találtak.

Tájolás, mélység: É–D, m.: 215 cm.

Leírás: Függesztőfüles, kettétört „ezüst” tükör, keresztirányban négy, hosszanti bordával díszített. A sávok közötti teret V alakú bordák töltik ki, egyedi típusú. A tükör a medencén került elő, egy kés és egy üvegedény mellett.

Egyéb leletek: zöld üveg pohár, kézzel formált fazék, bikónikus orsógomb, aláhajlított lábú ezüst fibulapár, ezüst poliédergombos fülbevalópár, fém-, üveg- és borostyángyöngyök, vaskés, háromszögletes fogójú agancsfésű.⁴¹

Datálás: 5. század első fele.

37. Muhi–Kocsmadomb (Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye)

Leletkörülmények: Az 1930-ban és 1934-ben Leszih Andor által feltárt szkíta temető 7. és 8. urnasírja közül előkerült tükörtöredék.⁴²

Leírás: Több darabból álló tükörtöredék, függesztőfüle hiányzik, szélén két bordadísz között küllős díszítéssel, Čmi-Brigetio-típusú.

38. Nagysáro/Šarovec–Makóca domb 5/1955. sír (Szlovákia, Nitriansky kraj)

Leletkörülmények: Egy kirabolt női temetkezés mellélete.

Tájolás, mélység: DNy–ÉK, m.: 135 cm.

Leírás: Ép „fehérbronz” tükör, közepén függesztőfülrel, egy körborda határolta küllős díszítéssel, Čmi-Brigetio-típusú. Átm.: 5,1 cm. A sír végébe helyezték.

Egyéb leletek: szürke korongolt korszó, öt darab bronzcsengő, kétsoros fésű töredéke, három üvegyöngy.⁴³

39. Nagyvárad/Oradea (Románia, jud. Bihor)

Leletkörülmények: A Guttman téglagyár területén kerültek elő a leletek.

Leírás: „Űn” tükör, a függesztőfüle hiányzik, hátlapján két koncentrikus bordaív között négy, kereszt alakban elhelyezett küllővel díszített, Čmi-Brigetio-típusú. Átm.: 5,7 cm.

Egyéb leletek: töredékes ötgombos bronzfibula, töredékes aláhajlított lábú bronzfibula.⁴⁴

Datálás: 5. század vége – 6. század eleje.

40. Nyitra/Nitra (Szlovákia, Nitriansky kraj)

Leletkörülmények: B. Novotny említ egy nomád típusú tükröt a lelőhelyről.⁴⁵

41. Nyíregyháza–Stadion (Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye)

Leletkörülmények: 1935-ben a stadion földmunkái során kerültek elő a leletek, amelyek egy női sír részei lehetnek.

Leírás: „Potinból” készült ép tükör, hátulján függesztőfülrel. A tükörfelület kopott, hátlapján hatküllős bordadísz alakítottak ki, Čmi-Brigetio-típusú. Átm.: 4,2 cm.

Egyéb leletek: egy borostyán- és öt üvegyöngy, három kúp alakú bronzcsüngő, átlukasztott bronzpánt szegecs-csel, korongolt, szürke korszó.⁴⁶

Datálás: 5. század eleje.

⁴⁰ SZENDREY 1928, 223–224, 225, VII. tábla 6.

⁴¹ STADLER 1988, 341–342, 342, Abb. VII. 32d.

⁴² LESZIH 1939, 70, 71, II. tábla 25.

⁴³ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 31.

⁴⁴ CSALLÁNY 1961, 110.

⁴⁵ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 31

⁴⁶ CSALLÁNY 1958, 85, 98, I. tábla 16.

42a–b. Pilismarót–Öreges dűlő, 19. sír (Komárom-Esztergom vármegye)

Leletkörülmények: Kislány kőlapokkal fedett sírja, egy késő római és avar sírokat tartalmazó temetőben került elő, Horváth Adolf János ásatásán 1939-ben.

Tájolás: Ny–K-i tájolású.

Leírás: a) Ép tükör, hátulján függesztőfüllel. A két borda között küllős díszekkel, a küllők közötti térben kis méretű dudorok vannak, Čmi-Brigetio-típusú. Az elhunyt lábánál került elő.

b) Tükrőtöredék, a szélén háromszögsor mintával, egyedi díszítésű. Szintén az elhunyt lábánál volt.

Egyéb leletek: tömör poliédergombos ezüst fülbevalópár, üvegpaszta gyöngyök, kétsoros agancsfésű töredéke, kis méretű vaskés, vadkanagycsüngő.⁴⁷

Datálás: 5. század első fele.

43. Rakšice (Csehország, Jihomoravský kraj)

Leletkörülmények: 1924-ben, egy téglagyár területén előkerült torzított koponyájú női temetkezés melléklete. A leletek nagy része megsemmisült a Morva Múzeumot ért tűzben a második világháborúban, csupán az alábbi tárgyakat ismerjük.

Tájolás, mélység: ÉNy–DK, m.: 180 cm.

Leírás: Kettétört „bronz” tükör, hátlapján két koncentrikus bordaív között küllődíszekkel. Felülete erősen kopott. Čmi-Brigetio-típusú, átm.: 5,6 cm.

Egyéb leletek: nyolcas alakú szemekből álló lánc-töredék, kék üvegbetétes bronzgyűrű töredékei, tömör poliédergombos bronz fülbevaló, késő római bronzfibula töredéke.⁴⁸

Datálás: 5. század első fele.

44. Straže–Téglagyár, 1. sír (Szlovákia, Prešovský kraj)

Leletkörülmények: Az 1930-as évek folyamán agyagbányászás közben kerültek elő sírok.

Leírás: 6 cm átmérőjű, „őn és ezüst ötvözetéből készült” tükrőtöredék. A függesztőfül körüli bordából kiinduló küllődíszeket kis ívek kötik össze, Čmi-Brigetio-típusú.

Egyéb leletek: római térdfibula.⁴⁹

45. Szabadbattyán–Mária telep, 2. sír (Fejér vármegye)

Leletkörülmények: A Szabadbattyáni római telephez tartozó temetőből 1928-ban előkerült két téglasír sír egyike.

Leírás: Egy hiányos, törött tükör darabjai. Közepén függesztőfüllel ellátott, a szélén két koncentrikus borda között küllődíszek futnak körbe, Čmi-Brigetio-típusú.

Egyéb leletek: kiszélesedő fejű lemezgyűrű, kölesgyöngy nyaklánc.⁵⁰

Datálás: 5. század első fele, közepe.

46. Szabadbattyán–Mária telep, 16. sír

Leletkörülmények: 1954-ben J. Hochman favágás közben a kertjében két téglasírt fedezett fel. A feltárást a székesfehérvári múzeum munkatársai végezték, Fitz Jenő vezetésével. A 16. sírban egy 6–10 éves kislányt⁵¹ temettek el, a bal lába mellett egy tükrőtöredékkal.

Tájolás, mélység: DNy–ÉK, m.: 158 cm.

Leírás: Egy tükör peremének töredéke, két borda között küllős díszítéssel, Čmi-Brigetio-típusú.

Egyéb leletek: poliédergombos fülbevalópár, gyöngy nyaklánc és karkötő, bronzcsengő.⁵²

Datálás: 5. század első fele, közepe.

47. Székely (Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye)

Leletkörülmények: Zoltán Ferenc ajándéka a Jósza András Múzeumnak.

Leírás: Három részre tört, kissé hiányos tükör, hátulján függesztőfüllel és két bordadíszek alkotta sáv között küllős díszekkel, Čmi-Brigetio-típusú.

Egyéb leletek: ezüstlemez fibulapár, aranyozott, ékvéséses csat⁵³

Datálás: 5. század közepe (Bierbrauer D2/D3 440–450).

⁴⁷ KOVRIG 1959, 210, 219, Pl. 111. 3–4.

⁴⁸ TEJRAL 1982, 213, 213, Obr. 91. 2, Taf. XXIV. 3.

⁴⁹ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 31.

⁵⁰ BÓNA 1971, 223; BARKÓCZI–SALAMON 1976, 91, Taf. 32. 9.

⁵¹ A publikációban az elhunyt fiúként szerepel, de a leletek egyértelműen lányra utalnak.

⁵² BÓNA 1971, 223; BARKÓCZI–SALAMON 1976, 93, Taf. 35. 35.

⁵³ HAMPEL 1891, 91–92.

48. Szekszárd–Palánk, 11. sír (Tolna vármegye)

Leletkörülmények: 1957-ben gátépítés során került elő egy avar kori temető, majd egy hun kori sírcsoport.

Tájolás, mélység: Ny–K, m.: 200 cm.

Leírás: Kerek tükör bordadiszekkel, a fejnél helyezkedett el.

Egyéb leletek: ezüstlemezek és -gyöngyök, borostyán- és üvegyöngyök, poliédergombos fülbevaló, aranyozott ezüsthüvely, ezüst piperekészlet az övről lelógatva, tűtartó.⁵⁴

Datálás: 5. század közepe, második fele.

49. Szentese–Berekhat, 251. sír (Csongrád vármegye)

Leletkörülmények: A területen 1872 óta kerültek elő sírok.

Leírás: Egy tükör díszítetlen töredéke, típusa nem meghatározható.

Egyéb leletek: egy kétsoros agancsfésű töredéke.⁵⁵

Datálás: 5. század vége – 6. század eleje.

50. Szob–Kálvária domb, 1. sír (Pest vármegye)

Leletkörülmények: 1935-ben tíz sír került elő útépítés során, a pontos leletkörülményekről és a sírok adatairól kevés információ áll rendelkezésünkre.

Tájolás, mélység: DK–ÉNy, m.: 150 cm.

Leírás: Egy tükör negyede függesztőfüllel és küllös bordadiszekkel, Čmi-Brigetio-típusú. Az ásatást követően nem került be a múzeumba, csak egy rajz készült róla.

Egyéb leletek: arany áttört poliédergombos fülbevalópár borostyánbetéttel, két ráhajló peckű ezüstcsat, illetve egy hasonló ezüstcsat töredéke, ezüstözött bronzcsat, bronz karperec, ezüstdarab szegeccsel, félgömbös bronzlemez, bronzcsipesz, ezüsttárgy, feltételezhetően a piperekészlet része, a leírások szerint egy üveg pohár és négy kerámia-edény is tartozott hozzá.⁵⁶

Datálás: 5. század első fele–közepe, első kétharmada.

51. Temesvár/Timișoara–Freidorf, 2. sír (Románia, jud. Timiș)

Leletkörülmények: A lelőhelyen a római település feltárása közben látott napvilágot egy kora népvándorláskori sírcsoport, amely egy torzított koponyájú férfi (1. sír) és nő (2. sír), illetve egy gyermek (3. sír) temetkezéseiből állt. A leletanyag publikálatlan, a sírok pontos adatai nem ismertek.

Leírás: Függesztőfüles tükör, melyről pontos információk nem állnak rendelkezésre.

Egyéb leletek: poliédergombos ezüst hajtű, ezüst poliédergombos fülbevalópár.⁵⁷

Datálás: 5. század.

52. Tiszaföldvár–Érhalom, Patkós-tanya, A. sír (Jász-Nagykun-Szolnok vármegye)

Leletkörülmények: 1976-ban egy szennyvíztisztító tartály elhelyezése során kerültek elő gepida sírok. A munkálatok során 4–5 sír maradványait találták. A leletmentést Gyevnár László és Raczy Pál végezte.

Tájolás: Ny–K (bizonytalan).

Leírás: Ép, rossz megtartású tükör, a függesztőfül körüli két borda között a közlő szerint cikcakk fut körbe, ezért a fő típusokba nem sorolható, egyedi lelet. Az alkarnál helyezkedett el a gyöngyök és a csengő mellett. Átm.: 5,1 cm, v.: 0,4–0,5 cm.

Egyéb leletek: vasfibula, üvegpassztyöngyök, kis bronzcsengő, kis méretű, „szkíta típusú” nyílhegy.⁵⁸

Datálás: 5. század közepe, második fele.

53. Tiszalök–Árpád u. 17. (Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye)

Leletkörülmények: 1984-ben, az Árpád utca 17. udvarán előkerült egy női sír. A bejelentést követően a sír környékén próbaásatást végeztek, de nem találtak újabb leletet vagy sírt.

Mélység: m.: 180 cm.

Leírás: Rossz megtartású, törött, kissé hiányos „bronz” tükör, függesztőfüllel. Hátluján két borda dísz között küllös díszítéssel, Čmi-Brigetio-típusú. A bal könyöknél került elő.

⁵⁴ SALAMON 1968, 3.

⁵⁵ CSALLÁNY 1961, 93, Taf. LXXV. 7.

⁵⁶ KOVRIG 1959, 209.

⁵⁷ HARHOIU 1997, 191.

⁵⁸ CSEH 2005, 35, 331, Taf. 101. 2.

Egyéb leletek: féldrágakő- és üvegyöngyök, poliédergombos aranyfülbevaló lilás üvegbetétekkel, ezüstlemezes fibulapár, töredékes vaskés, aranyozott ezüst, ékvéséses övcsat, kiszélesedő végű ezüst karperecpár, töredékes csonthenger, orsógomb.⁵⁹

Datálás: 5. század közepe (Bierbrauer D2/D3 440–450).

54. Tiszapalkonya–Hőerőmű (Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye)

Leletkörülmények: 1958-ban ház alapozása során került elő egy padmalyos sír, a leletmentést Kalicz Nándor végezte. Az elhunyt nemének meghatározása nem történt meg.

A sír jellemzői: ÉÉNy–DDK, m.: 170 cm, a padmalyt a sír Ny-i, hosszanti oldalába vajták be.

Leírás: Összetört, hiányos „bronz” tükör, hátulján függesztőfüllel és küllős bordadíszekkel, Čmi-Brigetio-típusú.

Egyéb leletek: két kerek vascsat, egy vese alakú vascsat.⁶⁰

Datálás: 5. század közepe, középső harmada.

55. Tiszaroff (Jász-Nagykun-Szolnok vármegye)

Leletkörülmények: V. Bierbauer említ egy publikálatlan leletegyüttest, melyben a tükör egy csattal és lemezes fibulával fordult elő.⁶¹

Datálás: Bierbrauer D1 (370/380–400/410).

56. Tiszaug–Országúti bevágás (Bács-Kiskun vármegye)

Leletkörülmények: A területen 2017 és 2019 között egy 194 síros gepida soros temetőt tártak fel. A tükörtöredék az 310. számú sírból, egy gyermektemetkezésből került elő.

Tájolás, mélység: ÉNy–DK, m.: 151 cm.

Leírás: Tükörtöredék közepén függesztőfüllel, szélén egy bordaív határolta küllőssorral, Čmi-Brigetio-típusú. Az elhunyt nyakán gyöngyök és egy átfúrt római bronzérem mellett került elő.

Egyéb leletek: kézzel formált/kézi korongolt murgai típusú korsó, átfúrt római bronzérem, borostyán- és üvegyöngyök, ovális vascsat 2–3 rögzítő verettel, kónikus orsógomb.⁶²

Datálás: 5. század vége.

57. Torda/Turda (Románia, jud. Cluj)

Leletkörülmények: 1996-ban a potaissai római erőd frigidariumának közelében került elő egy gazdag női temetkezés.

Tájolás: Ny–K.

Leírás: Függesztőfüles tükör, melyről pontos információk nem állnak rendelkezésre.

Egyéb leletek: egysoros agancsfésű, áttört poliédergombos arany fülbevalópár, aranyozott ezüstlemezes fibulapár, vesealakú csattestű, gránátberakásos csat, madárfejben végződő ékvéssett csatpecekkel, aranylemezek, egy pár ezüst cipőcsat.⁶³

Datálás: 5. század második fele.

58. Untersiebenbrunn, 1. sír (Ausztria, Niederösterreich)

Leletkörülmények: 1910-ben, sóderbányászás közben került elő egy 20–24 éves nő sírja. A megfelelő feltárás hiányában a sír jellemzői nem ismertek.

Leírás: Kissé hiányos, törött, „fehérfém” tükör függesztőfüllel, hátlapján két koncentrikus borda között, küllős díszítéssel, Čmi-Brigetio-típusú. Átm.: 6,3 cm. W. Kubitschek rajza alapján a tükör eredetileg csak három részre volt törve, és egy kis darabja hiányzott. Kubitschek megjegyezte, hogy megtalálásakor a tükröt bőrmaradványok borították, tehát valamilyen erszényben helyezhették a sírba.

Egyéb leletek: arany nyaklánc, jégscapsüngős arany nyaklánc, aranygyűrű gránátbetéttel, aranygyűrű (a betét elveszett), kiszélesedő végű, állatfejekben végződő arany karperecpár, aranylemezzel bevont ezüst fibulapár féldrágakő- és üvegbetétekkel, fülbevalópár láncos gömbcsüngőkkel, diadém aranylemezdíszei, sokszögletes fejlemező

⁵⁹ KOVRIG 1951, 113, XLIII. tábla 10.

⁶⁰ CSALLÁNY 1958, 84–85, 98, I. tábla 8.

⁶¹ BIERBRAUER 1992, Abb. 1.

⁶² B. TÓTH–WILHELM 2022, 73; B. TÓTH–HAJDRIK–WILHELM 2022, 184, 201. kép.

⁶³ HARHOIU 1997, 192.

és egy félkörös fejlemezű ezüstlemez fibula, gránátbetétes aranycsat, toalettékszlet (fogpiszkáló, fülkanál és csipesz), stylus tű, aranytorques, két üvegedény, vaskés, lószerszámzat részei.⁶⁴

Datálás: Bierbrauer D2a (400/410–420/430).

59. Untereisenbrunn, 2. sír (Ausztria, Niederösterreich)

Leletkörülmények: 1910-ben, az első sír után három hónappal került elő egy hét év körüli kislány sírja, amit az előzőhöz hasonlóan nem megfelelő körülmények között tártak fel.

Leírás: Kis méretű, ép „fehérfém” tükör, függesztőfüllel, hátlapján küllös bordadíszekkel, Čmi-Brigetio-típusú. Átm.: 4,2 cm.

Egyéb leletek: ezüst cikádafibula-pár, toalettékszlet, borostyán- és üvegyöngyök, arany lemezdíszek, két üvegedény, kézzel formált edény, lószerszámzat részei.⁶⁵

Datálás: Bierbrauer D2a (400/410–420/430).

60. Viminacium–Burdelj, 29. sír (Szerbia, Požarevac)

Leletkörülmények: A viminaciumi I. temetőben, 1979-ben előkerült nyújtott vázas női temetkezés.

Tájolás, mélység: K–Ny, m.: 190 cm.

Leírás: Ép, Čmi-Brigetio-típusú „bronz” tükör, függesztőfüllel, hátlapján két bordadísz között küllös díszítéssel. Átm.: 6,3 cm, a bal kéz mellett került elő.

Egyéb leletek: prágai típusú fibulapár, borostyángöngyök, kék és lila üvegyöngyök, kiszélesedő végű ezüst karperec, kerek átmetszetű bronz karperec, kétsoros agancsfésű töredékes állapotban, tokkal, ovális vascsat, két bronz övveret, két orsógomb, egy töredékes vaskés.⁶⁶

Datálás: 5. század közepe–második harmada.

61. Viminacium–Burdelj, 38. sír (Szerbia, Požarevac)

Leletkörülmények: A viminaciumi I. temetőben, 1979-ben előkerült nyújtott vázas női temetkezés.

Tájolás, mélység: K–Ny, m.: 166 cm.

Leírás: Kerek „bronz” tükör, függesztőfüllel, hátlapján küllös bordadíszekkel, a Čmi-Brigetio-típusba sorolható, átm.: 6,2 cm.

Egyéb leletek: üvegyöngyökből és egy fém lemezgyöngyből álló nyaklánc, ovális ezüstcsat, töredékes bronzgomb, töredékes vaskés, korong alakú borostyángöngyök, poliéderes fehér üvegyöngy, gerezdelt zöld üvegyöngy, ezüst huzalgűrű, töredékes, kétsoros agancsfésű.⁶⁷

Datálás: 5. század közepe–második fele.

62. Zalkod–Bánkódó dűlő (Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye)

Leletkörülmények: Kubikusok találta „nagy kincs” maradványa, Lázár Kálmán ajándékozta a Jósza András Múzeumnak.

Leírás: Tükrötöredék „tükrőfém”-ből, hátulján függesztőfüllel. Hátlapján egy bordadíszek alkotta sáv között küllös bordákkal díszített, Čmi-Brigetio-típusú.

Egyéb leletek: egy ékvéséses, gránátberakásos csat és egy ezüstkarika.⁶⁸

Datálás: 5. század középső harmada.

63. Magyarország, ismeretlen lh.

Leletkörülmények: Bóna István által publikált „fehérbronz” tükör töredéke.

Leírás: Hátlapján a küllös díszítés túlnyúlik a két koncentrikus bordán, közép-ázsiai eredetű típusba tartozik.⁶⁹

⁶⁴ NOTHNAGEL 2008, 154, Taf. 7. 24; NOWOTNY 2022, 137, 140.

⁶⁵ UBL 1982, 484–485; NOTHNAGEL 2008, 156, Taf. 21. 5; NOWOTNY 2022, 137.

⁶⁶ IVANIŠEVIĆ–KAZANSKI–MASTYKOVA 2006, 145–146, 149, Pl. 5. 8.

⁶⁷ IVANIŠEVIĆ–KAZANSKI–MASTYKOVA 2006, 150, 151, Pl. 6. 11.

⁶⁸ JÓSA 1899, 67.

⁶⁹ BÓNA 1993, 257, 97. kép 3.

3. Kutatástörténet

A „nomád” tükrökkel elsőként Paul Rau foglalkozott 1926-ban.⁷⁰ Munkájában a délorosz területeken előforduló bronztükrök fejlődését követte végig, egy fokozatos átalakulást vázolva fel a szkíta tükröktől kezdve a szarmata tükrökön át, az úgynevezett „nomád” típusig.

1956-ban jelent meg Joachim Werner alapvető gyűjtése és elemzése. Az ő nevéhez fűződik a „nomád” tükrök tipologizálása, melynek során a díszítést alapul véve négy típust különített el: a Čmi-Brigetio-típust, amit a két, a függesztőfül körül és a perem szélén futó koncentrikus bordák közötti sugaras mintázat jellemez, a Berezovka-típust, amely esetében a díszítés két koncentrikus mezőbe rendeződik, a Karpovka-St. Sulpice-típust, melyet általában 1–7 koncentrikus kör díszít, és végül a Balta-Krainburg-típust, avagy a csillagmintázatú tükröket.⁷¹ Werner munkájában hangsúlyozta, hogy ezek a tárgyak kizárólag női sírok mellékletei, a velük eltemetett egyénekre jellemző a koponyatorzítás, illetve a tükröket az esetek nagy részében összetörve helyezik a sírokba. Ezáltal feltételezte a lelettípus kettős funkcióját: egyszerre szolgálhattak toaleteszközként és mágikus tárgyként, amelynek, mivel magában hordozta tulajdonosa „lenyomatát”, halálával meg kellett semmisülnie.⁷²

A magyarországi kutatásban Kovrig Ilona több publikációban is foglalkozott az 5. századi tükrökkel. Csatlakozott ahhoz a véleményhez, miszerint a tükrök kettős, praktikus és a hiedelemvilághoz fűződő funkcióval is rendelkezhetnek, s kiemelte, hogy értelmezhetjük őket nap- és holdszimbólumként, illetve hogy a sámáni öltözet részét is gyakran képezik.⁷³ Ezen túl az ezüstlemez-fibulás női sírok körének gyakori mellékleteiként foglalkozott velük. A gepida kontextusban előkerült darabokat Csallány Dezső gyűjtötte össze az 1961-ben publikált gepida korpuszban.⁷⁴ 1993-ban Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria a népvándorlás kori tükrök vizsgálata során egészítette ki a Kárpát-medencei darabok katalógusát, majd sírban elfoglalt helyük és kísérőleleteik alapján elemezték őket, kitérve a tükörtörés formáira.⁷⁵

Bodo Anke 1998-ban gyűjtötte össze az újabb leleteket, elsősorban Európa területére fókuszálva, és kiegészítette a weneri tipológiát két új típussal: azon tükrökkel, melyek sugaras díszítését nem határolják koncentrikus bordák, és a ritka, díszítetlen darabokkal.⁷⁶ Volker Bierbrauer a Castel Bolognese-i női sír vizsgálata során kidolgozta a Duna-vidéki keleti germán női sírok tipokronológiáját, melyben a tükröket is szempontként tüntette fel.⁷⁷ Radu Harhoiu a *Die frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien* című munkájában összegyűjtötte és röviden elemezte a Románia területén előkerült, „nomád” típusba tartozó tükröket.⁷⁸

Megemlítenéd még Szabó Ágnes *„A tükör a nő lelke.” Koranépvándorlás kori nomád tükrök a Kárpát-medencében* címmel írott mesterszakos szakdolgozata. Itt a leletek gyűjtése

⁷⁰ RAU 1927, 90–96.

⁷¹ WERNER 1956, 21–23.

⁷² WERNER 1956, 23–24.

⁷³ KOVRIG 1959, 222.

⁷⁴ CSALLÁNY 1961, 394.

⁷⁵ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 14.

⁷⁶ ANKE 1998, 27, 28.

⁷⁷ BIERBRAUER 1991, 555, Abb. 4.

⁷⁸ HARHOIU 1997, 138–139.

mellett a tükrök kultúrtörténeti jelentősége és a viseletben betöltött szerepe volt a kutatás fő szempontja.⁷⁹

Fontos mérföldkő a nomád típusú tükrök értékelését illetően Mozgai Viktória és munkatársainak új kutatása, melynek során anyagösszetétel szempontjából vizsgáltak tükröket Maglód, Üllő, Csongrád és Tiszaug lelőhelyekről. Ennek jelentőségét az adja, hogy a tükrök anyagával kapcsolatban nem voltak pontos információink, a leírásokban általában fehérfémként vagy tükörfémként hivatkoztak rájuk. Archeometriai módszerek használatával bebizonyosodott, hogy a tükrök pontos összetétele leletenként eltérő, de a vizsgált darabok esetében magas óntartalmú bronzból készültek, ami segítette a tükörfelület felpolírozását.⁸⁰

4. Tipológia

A „nomád” tükrök tipológiájának kialakítása Joachim Werner nevéhez fűződik, aki, mint azt a kutatástörténet fejezetben már említettem, négy csoportot különített el a leletek között: ezek a Čmi-Brigetio-, Berezovka-, Balta-Krainburg- és Karpovka-St. Sulpice-típusú tükrök. Ezt a rendszert vette át és egészítette ki Bodo Anke saját, főként tipológiafókuszú munkájában, melyben elhatárolódott a „nomád” jelzőtől és népvándorlás kori függesztőfüles tükrökként osztályozta a tárgyakat. Az ő szempontrendszere több ponton eltér a werneritől, mint az említett sugaras, de koncentrikus körökkel nem díszített példányok, valamint a díszítetlen darabok⁸¹ beemelése a tipológiai osztályok közé.

4.1. A Čmi-Brigetio-típusú tükrök

Azon tükrök, melyeket két koncentrikus bordaívvel és köztük plasztikus sugarakkal díszítettek, már az Alsó-Volga-vidék Kr. u. 1. századi szarmata leletanyagában feltűntek, csupán nyéllel ellátott, és nem függesztőfüles formában. A függesztőfüles darabokon a késő 2. – kora 3. században tűnik fel a Kaukázus- és a Volga-vidéken, valamint Tanaiszban ez a mintázat. Az Észak-Kaukázusban ez a motívum megjelenik olyan tükrökön is, melyek egyszerre rendelkeznek nyéllel és függesztőfülrel. A Čmi-Brigetio-típus a 4. században vált uralkodóvá Kelet-Európa területén, majd a népvándorláskorban Közép-Európában is.⁸²

A Kárpát-medencei „nomád” darabok is túlnyomórészt ebbe a típusba tartoznak. Ebbe a kategóriába soroltam azon tükröket is, melyeket Anke elkülönítve, Werner pedig részben a Berezovka-típusba sorolva tárgyal. Ezek azon tükrök, melyek szintén sugaras díszítésűek, de a függesztőfűl körül, illetve a perem szélén nem rendelkeznek bordaívvel. Ez a fajta díszítés viszonylag ritkán jelenik meg a leletanyagban és csak a Közép-Duna-vidékre jellemző, a steppén kizárólag a nyeles tükrökön van jelen.⁸³ Ilyen darab például a balatonhídvégi tükör [Kat. 1; 1. tábla 1], mely enyhén konkáv felületével és külön díszített peremével erős keleti

⁷⁹ SZABÓ 2009.

⁸⁰ MOZGAI et al. 2024.

⁸¹ A díszítetlen darabok nem képezik dolgozatom részét, tekintve, hogy Anke gyűjtése főleg szarmata, függesztőfűl nélküli darabokat tartalmaz. A Kárpát-medencei leletanyagban nincsenek teljes biztonsággal díszítetlennek mondható leletek, az olyan, kis méretű töredékek, mint a burganae-i vagy a szentes-berekháti, állapotukból eredően nem sorolhatók tipológiai csoportokba.

⁸² ANKE 1998, 18.

⁸³ ANKE 1998, 27.

jegyeket hordoz magán, illetve a viminacium–burdelji 38. sír tükre [Kat. 61; 2. tábla 4] is.⁸⁴ Ez utóbbi nem szórványlelet: a temető másik (szintén Čmi-Brigetio-típusú) tükröt tartalmazó sírjával szinte teljesen megegyező rítusa és mellékletei miatt nem tartom indokoltnak a két típus elválasztását.

4.2. A Berezovka-Carnuntum-típusú tükrök

A Berezovka-Carnuntum-típus az eredeti wernerer tipológiában jelentősen tágabb határokkal bírt, fő ismertetőjele az, hogy nem egy – mint a Čmi-Brigetio-típus esetében –, hanem két díszített zónával rendelkezik.⁸⁵ A típus magába foglalta a mödlingi 2. sír [Kat. 36; 7. tábla 1] tükrét is, melyet kereszt alakban díszítenek plasztikus bordadíszek. Ezt a lelőhelyet kiemelttem a csoportból, ugyanis díszítésének nincs párhuzama, és jelentősen eltér a Berezovka-Carnuntum-típus két koncentrikus sávban elhelyezett küllősoron alapuló meghatározásától. Míg a Čmi-Brigetio-típus esetében, részben a leletek mennyiségéből fakadóan, viszonylag változatos temetkezési szokásokat és mellékleteket fedezhetünk fel, addig a Berezovka-Carnuntum-típus szorosan összefügg az olyan diadémot is tartalmazó női sírokkal, melyekben az ilyen típusú tükröket éppen helyezik az elhunyt mellé.⁸⁶ Ilyen, kifejezetten gazdag sírt ismerünk Csornáról [Kat. 9; 3. tábla 4], de a névadó Berezovka is egy hasonló diadémós női sírt jelöl.⁸⁷ Ugyanakkor a többi ilyen típusú tükrő, melyet a Kárpát-medencéből ismerünk, mind késő római erődökhöz kapcsolódó szórványlelet: Carnuntum [Kat. 7; 3. tábla 2–3] és Burganae [Kat. 6a; 3. tábla 1]. Lelőkörülményeik, kontextusuk ismeretlen.

4.3. A Balta-Krainburg-típusú tükrök

Ez a típus viszonylag ritka a Kárpát-medencében, bár Werner tipológiai felosztása szerint ezek a darabok kifejezetten késeiek, az észak-kaukázusi leletanyagban fordulnak elő. Ezt az állítást az azóta megsokszorozódott leletanyag megerősítette.⁸⁸ A csillagdiszes tükröknek nincs párhuzama a keleti (például kínai) leletanyagban, így nagy valószínűséggel a kialakulásuk is a Kaukázus területére tehető.⁸⁹ Ebből a típusból csupán két példányt ismerünk az 5–6. századból, a névadó kranji temetőből származó darabot [4. tábla 1], illetve a biharit [Kat. 4; 4. tábla 2], amely valószínűleg gepida környezetből származó teleplelet. A Balta-Krainburg-típus egészen a középkorig fennmaradt a Kaukázusban. A Kárpát-medencében a csökmői avar temetőből is ismert egy példány.⁹⁰

⁸⁴ ANKE 1998, 27.

⁸⁵ WERNER 1956, 22.

⁸⁶ ANKE 1998, 24.

⁸⁷ ANKE 1998, 25.

⁸⁸ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 15.

⁸⁹ ANKE 1998, 25.

⁹⁰ LŐRINCZY 2015, 175.

4.4. Egyéb díszítések

Ebbe a csoportba sorolom azokat a tükröket, melyek nem illeszthetőek egyértelműen az említett tipológiai beosztásba. A Hrtkovci–Vranján talált tükör [Kat. 19; 6. tábla 2] esetében a két bordadisz határolta sávban hullámvonal fut végig, és ehhez hasonló a tiszaföldvári lelet [Kat. 52; 7. tábla 3] kialakítása is, ahol a közlő cikcakkmintát említ a tükör díszítéseként.⁹¹ Bizonyos szempontból szintén kivételt képez a magyarországi ismeretlen lelőhely néven ismert töredékes darab [Kat. 63], ahol – eltérve a Čmi-Brigetio-típus ismérveitől – a küllők túlnyúlnak a két koncentrikus bordán a függesztőfül felé.

5. A „nomád” típus elterjedése a Kárpát-medencében

A „nomád” típus térképre vetítése során a vizsgált 5. századi és a gepida soros temetőkből származó leletek csoportosulása elsősorban az Alföldön, ezen belül a Felső-Tisza-vidéken volt megfigyelhető [1. térkép]. Ezek az előfordulások szinte kivétel nélkül követik a folyók vonalát, és jelentős csoportosulás körvonalazódott a Közép-Tisza vidékén, amely 11 lelőhelyet foglalt magába. Tipológiai szempontból ezek a tükrök döntően a Čmi-Brigetio-típusba (6 lelet) tartoznak. Ezenkívül ismerünk innen egy egyedi díszítésű tükröt – Tiszaföldvár–Érhalom cikcakkdíszes darabját [Kat. 52; 7. tábla 3] –, illetve mindhárom díszítetlen példány is ezen a területen került elő. A területen ismertek továbbá jelentős, az 5. századhoz is kapcsolható temetők, mint Csongrád–Kenderföldek, de fontos kiemelni, hogy a gepida korszak alföldi soros temetői is ebben a térségben koncentrálnak, elsősorban Hódmezővásárhely és Szentes környékén, kiemelve a régiót a tükrök elterjedése szempontjából is.

A Felső-Tisza-vidéken kialakult gócpont szintén 11 tükrös lelőhelyet foglal magába, ezek kivétel nélkül a Čmi-Brigetio-típusba tartoznak. Azon tükrök lelőhelyei, melyek nem illeszthetőek a két csoportba, szintén a főbb természetes adottságokat követik: a folyók mellett vagy tájegységek (hegységek, dombságok és az alföldi területek) találkozásánál helyezkednek el.

A Dunántúlon nincsenek olyan jellegzetes csoportosulások, mint az Alföld esetében. Általában igaz erre a területre, hogy az innen ismert tükrök, amennyiben nem szórványok, gyakran kerülnek elő késő római temetőkből, például Pilismarót [Kat. 42; 7. tábla 2], Szabadbattyán [Kat. 45–46] vagy Szekszárd [Kat. 48], illetve római erődítmények közeléből, például Brigetio [Kat. 5]. Tipológiai szempontból érdemes megemlíteni, hogy bár alapvetően ezen a területen is a Čmi-Brigetio-típus dominál, a Berezovka-típus összes előfordulása innen ismert, az északnyugati térségre koncentrálnak.

Szintén fontos megjegyezni, hogy például a Felső-Tisza-vidéken kialakult csoport egybeesik az ezüstlemez-fibulás női sírok Kárpát-medencei előfordulásával, melyek esetében jellegzetes melléklet a tükör.

6. A tükrök elhelyezkedése a sírokban

A sírban elfoglalt hely vizsgálatában a Kárpát-medencei leletanyag esetében nehézséget jelent, hogy a tükrök egy része szórványként került elő. Ide sorolható a Muhi–Kocsmadomb

⁹¹ CSEH 2005, 35.

lelőhelyről ismert töredékes lelet [Kat. 37], amely két szkíta urnasír közül került elő, illetve a burganae-i limestáborban talált töredékek [Kat. 6]. Szintén gyakori jelenség, hogy az adott lelet ajándékként került a múzeumi gyűjteménybe, mely esetben a lelőköörülmények gyakran ismeretlenek, és abban sem lehetünk biztosak, hogy az együtt lévő tárgyak biztosan egy kontextusból származnak-e.

Azon esetekben, ahol a tükrök helyét ismerjük, az alábbi tendenciák figyelhetők meg: a leggyakoribb, hogy a tükrök a medence vagy a derék környékén kerülnek elő. Ez mindkét korszakban megfigyelhető, az 5. századi sírok közül ilyen a Csongrád–Kenderföldről ismert 94. sír [Kat. 8], Laa a.d. Thaya [Kat. 27], Mödling [Kat. 36; 7. tábla 1] és Tiszapalkonya–Hőerőmű [Kat. 54]. A gepida soros temetők korszakában ez a szokás jelenik meg Hódmezővásárhely–Gorzsa 11. sírja [Kat. 16] és Hódmezővásárhely–Kishomok 11. sírja [Kat. 17] esetében is.

A medencét követően a leggyakrabban a karok és a kezek közelében helyezték el a tükröket, általában a bal oldalon. Itt került elő a hrtkovci–vranjai [Kat. 19; 6. tábla 2], a mezőkövesd–mocsolyási [Kat. 33], a tiszaföldvár–érhalmi [Kat. 52; 7. tábla 3] és a tiszalök–Árpád utcai [Kat. 53] darab. A viminacium–burdelji temető esetében, ahol a 29. és a 38. sír leletanyagában is ismerünk tükröt [Kat. 60–61; 2. tábla 4], ugyanúgy a bal kéz mellett fordult elő, a 38. sírban egy másik szépségápoláshoz köthető lelet, egy kétsoros agancsfésű mellett.

Legritkábban a lábak mellett fordul elő a tárgytípus, Érdengeleg [Kat. 11] esetében a lábfejnél, Kapolcson a bal térdnél [Kat. 23]. Ez a szokás figyelhető meg a szabadbattyán–Mária-telepi 16. [Kat. 46] és a pilismarót–öregek dűlői 19. sírnál is [Kat. 42; 7. tábla 2]. Ennek érdekessége, hogy mindkét esetben késő római alapokról induló temetőkről van szó, és mindkét gyermeket épített, kőlapos, illetve téglasírokba temették.⁹²

A legkülönlegesebb előfordulási helyzetet a tisaugi gepida temetőből ismerjük [Kat. 56; 2. tábla 2]. Az itt feltárt 310. sírban egy kislány mellkasán került elő egy tükör negyede, egy egyértelműen amulettfunkcióban megjelenő átfűrt római bronzéremhez tapadva. Ezek a tárgyak az elhunyt gyöngy nyakláncával egy vonalban voltak, így feltételezhetően erre fűzték fel őket.⁹³

Az elhelyezés alapján azt figyelhetjük meg, hogy igyekeztek biztosítani a tükrök elérhetőségét, hogy az elhunyt keze ügyében lehessenek, vagy a medencén való elhelyezkedés esetében feltételezhetjük, hogy viseleti helyzetben jelennek meg, ugyanis a függesztőfül segítségével felfűzhatték őket az övükre. A függesztőfülrel nem rendelkező, de a medencénél előkerülő kishomoki leletet valamilyen felfüggeszthető zacskóban tárolhatták. Amennyiben a tükrök viszonylag távol fekszenek az elhunyttól, elképzelhető, hogy szerves anyagból készült ládikába vagy dobozba helyezték őket.

7. A tükrök és kísérőleleteik

A tükröket is tartalmazó női sírok leletanyagával kapcsolatban már több kutató is kiemelte, hogy bizonyos kísérőleletek, mint a lemezes fibulák vagy az ékvéséses csatok igen gyakran fordulnak elő.⁹⁴ Ez a fajta egységesség nem csupán a Kárpát-medencében jelenik meg, bizo-

⁹² BARKÓCZI–SALAMON 1976, 93; KOVRIG 1959, 210.

⁹³ B. Tóth Ágnes 2024-es szóbeli közlése alapján.

⁹⁴ KOVRIG 1951, 114; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 19.

nyos leletkombinációk, például a poliédergombos fülbevalókkal való előfordulás a keleti anyagban is jellemző.⁹⁵

A tükrös leletgyűttesek igen gyakori elemei az ezüstlemezes fibulák. Az ilyen fibulákkal eltemetett nők általában magányos (vagy kiscsoportos) temetkezései nemcsak a Kárpát-medencében vannak jelen, hanem egészen Nyugat-Európáig elterjedtek.⁹⁶ Ezen fibulatípus jó keltező, ugyanis mind méretben, mind díszítésében jelentős változásokon ment keresztül az 5. század során. A korábbi darabok viszonylag kis méretűek (12,7–15,7 cm), és egyes példányokon megjelennek a polikróm ötvösművészet jellemzői. Ide sorolhatjuk például az unter-siebenbrunni női sír [Kat. 58] kőbetétekkel díszített fibuláját, de az ugyanúgy innen ismert kis méretű ezüstlemezes példányok is ebbe a korai, az 5. század legelejére, első ötödére keltezett horizontba tartoznak.⁹⁷ Az 5. század közepén, illetve második felében az ezüstlemezes fibulák jelentősen megnőnek, fejlemezük gyakran végződik stilizált madárfejben vagy bimbóra hasonlító gombban. Ennek a horizontnak a része többek között a tiszalóki [Kat. 53], mádi [Kat. 31], illetve mezőkövesd–mocsolyási temetkezés [Kat. 33]. A fibulák mellett előforduló csatok is jelentős változásokon mennek keresztül, az 5. század közepére tehető sírokból ismerünk hasonló sokszöges testű, ékvéssett csatokat, melyeket gyakran díszít spirálmotívum, míg korábban a négyszögletes, lemezes darabok voltak jellemzők.⁹⁸

A tükrös sírok csaknem mindegyike tartalmaz fülbevalókat, melyek szinte kivétel nélkül a poliédergombos típusba tartoznak. Ez az ékszertípus az 5. század elején jelenik Pannoniában, és késő antik gyökerekkel rendelkezik.⁹⁹ A vizsgált női sírokban egyaránt jelen van tömör, általában ezüstből vagy bronzból készült változat, például Kővágószőlős [Kat. 25], vagy Pilismarót–Öregek dűlő esetében [Kat. 42; 7. tábla 2], illetve az áttört, szinte csak kizárólag aranyból készült, üveg- vagy féldrágakő betétekkel díszített típus, melyet Kapolcs [Kat. 21], Mezőkövesd–Mocsolyás [Kat. 33] vagy Miszla [Kat. 35] esetében ismerünk.

8. A tükrök funkciójának kérdésköre

A tükrök funkciójának meghatározása során két szerepkör válik ki az ezzel foglalkozó irodalomban: a tárgy praktikus használatából fakadó szerep (mint a piperekészlet része), amit alátámaszt a gyakori előkerülés egyéb piperetárgyakkal, illetve a tükörtörés elterjedt szokása, ami rávilágít a tárgy kultikus szerepére.¹⁰⁰

A tükörtörés már a szarmata kontextusban előkerülő tükrök esetében is elterjedt, de a „nomád” típusú darabok esetében különösen meghatározó.¹⁰¹ Több formáját ismerjük, ilyen a rongálás (ez esetben a tükrő, bár nem darabjaira törve kerül elő, olyan sérüléseket szenved, mint például a nagyváradi darab – [Kat. 39] – esetében a letört függesztőfül), a teljes összetörés, illetve amikor csupán egy töredéket helyeznek a sírba.¹⁰² Amennyiben térképre vetítjük a tükörtörés formáit, elmondható, hogy akár egy régió (például a felső-Tisza-vidéki

⁹⁵ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 19.

⁹⁶ KOVRIG 1951, 114.

⁹⁷ BIERBRAUER 1992, 265.

⁹⁸ BIERBRAUER 1992, 266.

⁹⁹ MIHÁCSI-PÁLFI 2018, 31.

¹⁰⁰ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 19.

¹⁰¹ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 16.

¹⁰² ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 16.

koncentráción) belül is alkalmazzák ugyanúgy a teljes összetört tükör és a töredékek sírba helyezését is. A szokás nemcsak a magányos, jómódú női sírok esetében meghatározó, hanem a Dunántúl késő antik temetőiben is elterjedt. Így nem különíthetünk el tükörtörést gyakorló közösségeket, ugyanis a jelenség a Kárpát-medence teljes területén meghatározó volt. A törés céljáról több elképzelés is született, azon az alapon, hogy a tükör, mivel megőrzi tulajdonosa arcát, ezért egy egységet képez vele, így a halál bekövetkeztével vagy elveszti funkcióját, és ezért semmisítik meg, vagy a törés szükséges a tükör mágikus erejének felszabadításához, ami védelmezheti vagy szabadon engedheti a halott „lenyomatát”.¹⁰³

Árnyalja a tükrök funkciójáról kialakult képet a pipereeszközök megléte a tükrös sírok egy részében, ugyanis ez rámutat a tárgyak mindennapi funkciójára. Teljes piperekészletet ismerünk az untersiebenbrunni női sírból [Kat. 58], ez egy fog- vagy körömpiszkálóból, egy csipeszből és egy fülkanálból állt.¹⁰⁴ Szintén teljes piperekészletet ismerünk Szekszárd–Palánk 11. sírjából [Kat. 48], de ennek pontos tartalmáról nem áll rendelkezésünkre információ, csupán annyi, hogy ezüstből készült, és az elhunyt övére függeszthették fel.¹⁰⁵ Ugyanakkor a kozmetikai eszközöket nem csak készletben ismerjük, előfordul, hogy a sírba csak egy csipeszt helyeznek, például Hrtkovci–Vranja [Kat. 19; 6. tábla 2], Szob [Kat. 50] vagy Miszla [Kat. 35] esetében, illetve Hódmezővásárhely–Gorzsán [Kat. 16] egy szűrőkanál található a tükör társaságában. A pipereeszközökkel való előfordulás nem vesz el a tükrök jól érzékelhető rituális szerepéből, csupán rámutat a komplexitásukra, miszerint az elhunyt életében betöltött, talán csupán praktikus funkciójuk ellenére a sírokban mégis egy egyértelmű rituális funkcióval is bírnak.

A tükrök nemcsak a női sírok, hanem gyermektemetkezések mellékleteiként is megjelennek. Ilyen Barabás–Bagolyvár [Kat. 3], ahol egy nőt és egy kislányt temettek el két ugyanolyan mintázatú és átmérőjű tükörrel,¹⁰⁶ Mödling [Kat. 36; 7. tábla 1], ahol egy kettétört tükröt tettek a gyermeksírba,¹⁰⁷ Pilismarót–Öregek-dűlő 19. sír [Kat. 42; 7. tábla 2], melyben egy 8–10 éves kislány mellékletét képezte egy ép példány és egy töredék,¹⁰⁸ Szabadbattyán–Mária-telep 16. sír [Kat. 46], ahol szintén egy kisgyermek mellé került egy tükör peremének töredéke,¹⁰⁹ és Untersiebenbrunn [Kat. 59], ahol egy, a női sírénál kisebb, 4,2 cm átmérőjű tükör egy kislány sírjának részét képezte.¹¹⁰ A gyermeksírok esetében ezek a tárgyak bizonyára a védelmezés lenyomataiként jelennek meg, gondoljunk a Tiszaugon előkerült [Kat. 56; 2. tábla 2], fentebb említett 310. sír esetére, ahol tükör töredéke egy másik amulett mellett helyezkedett el, az elhunyt nyakában.¹¹¹

Egyes esetekben megfigyelhetjük, hogy két tükör, egy töredék és egy ép darab egyszerre kerül a sírba. Ez a Dunántúlon két késő római alapokon folytatott temető, Környe [Kat. 24] és Pilismarót–Öregek-dűlő [Kat. 42; 7. tábla 2] esetében volt tetten érhető. Ezen temetkezések esetében feltételezhetjük, hogy a két funkció együttéléséről van szó. A teljes tükör a

¹⁰³ WERNER 1956, 22; ANKE 1998, 31.

¹⁰⁴ NOWOTNY 2022, 140.

¹⁰⁵ SALAMON 1968, 3.

¹⁰⁶ BÓNA 2002, 17–21.

¹⁰⁷ STADLER 1988, 341.

¹⁰⁸ KOVRIG 1959, 210.

¹⁰⁹ BARKÓCZI–SALAMON 1976, 93.

¹¹⁰ UBL 1982, 484–485.

¹¹¹ B. TÓTH–WILHELM 2022, 73.

pipereeszköz-funkciót képviseli, amit kihangsúlyoz ép állapota, míg a töredék, amelyhez ebben a formában hétköznapi funkciót nehezen rendelhetünk mint amulett jelenik meg. Míg a környei sírról viszonylag kevés információ áll rendelkezésre [Kat. 24], a pilismaróti gyermeksírról [Kat. 42; 7. tábla 2] indokolhatja, hogy a közösség igyekezett biztosítani az elhunyt védelmét azzal, hogy egy amulettet is az elhunyt mellé helyezett.

9. A „nomád” tükrök használata és előfordulása az avar korban

Az avar korszakban nem csupán a „nomád” típus, hanem általában a tükrök használata is ritka jelenség.¹¹² E leletegyütteseket Bendeguz Tobias gyűjtötte össze szakdolgozatában,¹¹³ amely egy 18 sírból álló katalógust tartalmaz. Ezt a listát Balogh Csilla bővítette 7, a Duna–Tisza-közéről származó lelettel a térség avar korát vizsgáló munkájában.¹¹⁴ Itt fontos megjegyezni, hogy az 5–6. századot követően a „nomád” darabok mellett egy régi-új típus jelenik meg a díszítetlen, valószínűleg szerves anyagból készült nyéllal ellátott tükrök formájában.¹¹⁵ Ezek a darabok elsősorban a provinciális római és szarmata leletanyagban voltak elterjedtek.¹¹⁶ Az avar korban viszont egyfajta keveredés figyelhető meg a két tükrőtípus között, ugyanis megjelennek függesztőfül nélküli, viszont a „nomád” típusra jellemző sugaras és/vagy koncentrikus bordaívvel díszített darabok is. Ilyeneket ismerünk például Szeged–Fehértó 8. és Hajós–Cifrahegy 101. sírjából.¹¹⁷ Szintén kevert jelleget tükröz a kunpeszéri lelőhely 29. sírjából ismert darab, melynél a nyél rögzítésére elhelyezett lyukon egy bronzlemezből készült függesztőfület vezettek át, majd egy nyaklánc gyöngyei közé fűzték fel.¹¹⁸ Balogh Csilla Topolya–Bánkert lelőhelyéről említ két olyan Čmi-Brigetio-típusú tükröt, melyek esetében a díszítés a tükörfelületen, míg a (letört) fül a hátlapon helyezkedett el, ez szintén egy olyan szokatlan jelenség, ami a 5–6. századi példányok esetében nem jellemző.¹¹⁹ Tipológiai szempontból elmondható, hogy az avar korban több tükrőtípus együttélése és összeolvadása jellemző. A hagyományos, függesztőfüles darabok esetében ugyanúgy jelen van a négy fő típus, valamint ismerünk egyedi darabokat is, mint a szegvár–oromdűlői temető 762. sírjából származó tükrő, melyet két, a függesztőfülnél egymásba kapcsolódó háromszög díszít.¹²⁰

A tükrök használata esetében elsősorban a pipereeszköz-funkció feltételezése kerül előtérbe, mivel az ismert leletek jelentős része ép, és a sérült darabok vizsgálata során sem eldönthető, hogy például a letört függesztőfül mennyire kapcsolódhat szándékos, feltehetően rituális cselekvéshez. Ugyanakkor Balogh Csilla gyűjtése alapján ismerünk hat olyan sírt, ahol csupán töredéket helyeztek el, ami viszont inkább amulettfunkcióra utalhat.¹²¹

¹¹² BALOGH 2016, 245.

¹¹³ TOBIAS 2003.

¹¹⁴ BALOGH 2016, 244–248.

¹¹⁵ BALOGH 2016, 246.

¹¹⁶ BALOGH 2016, 246.

¹¹⁷ BALOGH 2016, 247.

¹¹⁸ BALOGH 2016, 246.

¹¹⁹ BALOGH 2016, 247.

¹²⁰ LÓRINCZY 2022, 114.

¹²¹ BALOGH 2016, 246.

A sírokban való elhelyezés során ugyanazok a jellegzetességek figyelhetők meg, mint a kora népvándorláskorban, és nincs eltérés a „nomád” és a nyéllel ellátott tükrök elhelyezésében. Általában a medence, combtő környékén helyezik el tükröket, így valószínűleg az övön viselhatték őket. Szegvár–Oromdúlón mindkét tükrös sír esetében megfigyelhető, hogy eredetileg tarsolyban helyezték el őket.¹²²

10. Összegzés

Az 5. századi leletanyag és a 6. századi soros temetők tükreinek összehasonlítása során jelentős változásokat figyelhetünk meg. Mennyiség tekintetében csupán hat leletet ismerünk gepida kontextusból, melyek közül a hódmezővásárhely–kishomoki tükör [Kat. 17.] nem sorolható biztosan a nomád típusba. A maradék öt tükröt három tipológiai csoportba sorolhatjuk: a tiszauzi [Kat. 58., 2. tábla 2], hajdúnánási [Kat. 15.] és hódmezővásárhelygorzsai [Kat. 16] leletek Čmi-Brigetio-típusúak, míg a tiszaföldvári darab [Kat. 52., 7. tábla 3.] egyedi díszítésű. A szentes–berekháti töredék [Kat. 49, 8. tábla 3.] típusa méretéből és állapotából kifolyólag nem meghatározható.

A hun kort követően a „nomád” tükrök elterjedése a Kárpát-medencében elsősorban az Alföld területére korlátozódik és az itteni gepida temetőkben fordulnak elő, míg a langobard területeken nem jellemző a használatuk. Az Alföldön a lelőhelyek a Közép-Tisza-vidéken csoportosulnak, ez alól kivételt képez Hajdúnánás [Kat. 15], amely ettől a területtől távolabb helyezkedik el.

A sírokban való elhelyezkedés mind az 5. században, mind a soros temetők anyagában változatos: a hun korszakban a legelterjedtebb a medencére vagy a kezek, illetve a karok környéke, ami a 6. században kiegészül az egyedi, ám teljes mértékben az amulettfunkciót tükröző nyakba függesztéssel.

Az 5. században a tükrös sírok jelentős része egy jól körülhatárolható leletkörhöz, az ezüstlemez-fibulás női sírok csoportjához tartozik, épp ezért a sírok leletanyagában egyezéseket figyelhetünk meg, elsősorban a viseleti elemek, például a fülbevalók, fibulák és csatok esetében. A gepida kontextusú leleteknél ez már nem jellemző, a sírok nem tartalmaznak olyan jellegzetes, több, tükrös sír esetében is azonos kombinációban előforduló tárgyakat, mint az ezt megelőző időszakban.

A funkció szempontjából megfigyelhetjük, hogy a tükrök a 6. században ugyanúgy a női- és gyermeksírok leletanyagát képezik, és szintúgy előfordulnak pipereeszközzel, mint az 5. században – Hódmezővásárhely–Gorzsán egy szűrőkanállal [Kat. 16] és Hajdúnánáson [Kat. 15] egy ecsetvéggel –, ugyanakkor megjegyzendő, hogy egy jól igazolható példával rendelkezünk az 5. században is feltételezett mágikus funkcióra, ami arra utalhat, hogy a tükrök kultikus felfogása ebben az időszakban is folytatódott, a jellemző amulettadás formájában.

¹²² BALOGH 2016, 246; LÓRINCZY 2022, 114.

IRODALOM

- ANKE 1998 = Anke, B.: *Studien zur Reiternomadischen Kultur des 4. bis 5. Jahrhunderts*. [Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 8.] Weissbach 1998.
- BALOGH 2016 = Balogh Cs.: *Régészeti adatok a Duna–Tisza-közi avarok történetéhez*. [Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 6.] Budapest, 2016.
- BIERBRAUER 1991 = Bierbrauer, V.: Das Frauengrab von Castelbolognese in der Romagna (Italien) (Zur Chronologischen, Ethnischen und Historischen Auswertbarkeit des Ostgermanischen Fundstoffs des 5. Jahrhunderts in Südosteuropa und Italien. *JRGZM* 38/2 (1991), 541–592.
- BIERBRAUER 1992 = Bierbrauer, V.: Historische Überlieferung und Archäologischer Befund. Ostgermanische Einwanderer unter Odoaker und Theoderich nach Italien. Aussagemöglichkeiten und Grezen der Archäologie. In: *Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter*. Hrsg.: Godłowski, K. – Madyda-Legutko, R. Kraków 1992, 249–263.
- BENINGER 1929 = Beninger, E.: Germanengräber von Laa an der Thaya (N.-Ö.). *Eisenzeit und Urgeschichte* 6 (1929), 143–145.
- BARKÓCZI–SALAMON 1976 = Barkóczi L. – Salamon Á.: Das Gräberfeld von Szabadbattyán aus dem 5. Jahrhundert. *MittArchInst* 5 (1974–1975) [1976], 89–111.
- BÓNA 1971 = Bóna I.: *A népvándorlás kora Fejér megyében*. [Fejér megye története az őskortól a honfoglalásig 5.] Székesfehérvár 1971.
- BÓNA 1993 = Bóna I.: *A hunok és nagykirályaik*. Budapest 1993.
- BÓNA 2002a = Bóna, I.: Barabás-Bagolyvár. In: *Gepidische Gräberfelder Am Theissgebiet I*. Hrsg.: Bóna, I. – Nagy, M. [Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 1, Monumenta Gepidica 1.] Budapest 2002, 17–22.
- BÓNA 2002b = Bóna, I.: Domoszló-Víztároló. In: *Gepidische Gräberfelder Am Theissgebiet I*. Hrsg.: Bóna, I. – Nagy, M. [Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 1, Monumenta Gepidica 1.] Budapest 2002, 27–29.
- BÓNA–NAGY 2002 = Bóna, I. – Nagy, M.: Hódmezővásárhely-Kishomok. In: *Gepidische Gräberfelder Am Theissgebiet I*. Hrsg.: Bóna, I. – Nagy, M. [Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 1, Monumenta Gepidica 1.] Budapest 2002, 34–190.
- CRÎȘAN–OPREANU 1991 = Crișan, I. H. – Opreanu, C.: Un mormînt din secolul V e.n. de la Fîntînele. *EphNap* 1/1 (1991), 113–126.
- CSALLÁNY 1958 = Csallány D.: Hamvasztásos és csontvázas hun temetkezések a Felső-Tisza vidékén. *HOMÉ* 2 (1958), 83–99.
- CSALLÁNY 1961 = Csallány, D.: *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubekken (454–568 u. Z.)*. [Archaeologia Hungarica 38.] Budapest 1961.
- CSEH 2005 = Cseh, J.: Tiszaföldvár-Érhalom, Patkós tanya. In: *Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet II*. [Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 2. Monumenta Gepidica 2.], Hrsg.: Bóna, I. – Garam, É. – Vida, T. Budapest 2005, 34–37.
- DAX 1980 = Dax M.: Keleti germán női sírok Kapolcson. *VMK* 15 (1980), 97–107.
- DUMITRAȘCU 1983 = Dumitrașcu, S.: Podoabe și piese de îmbrăcăminte din mileniul I e.n. *Crisia* 13 (1983), 33–142.

- GALLINA–STRAUB 2014 = Gallina Zs. – Straub P.: Fonyód-Vasúti-dűlő 2 (Mérnöki-telep) kora népvándorlás kori sírjai. In: *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára*. Szerk.: Anders A. – Balogh Cs. – Türk A. Budapest 2014, 213–235.
- GÁBOR 1998 = Gábor O.: 5. századi sírok Kővágószőlős határában. *JPMÉ* 43 (1998), 131–140.
- HAMPEL 1891 = Hampel J.: Népvándorláskori kincs Szabolcs-megyében. *ArchÉrt* 11 (1891), 91–92.
- HARHOIU 1997 = Harhoiu, R.: *Die Frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien*. [Archaeologia Romanica 1.] Bukarest 1997.
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993 = Istvánovits E. – Kulcsár V.: Tükrök a császárkori és a kora népvándorlás kori barbár népeknél a Kárpát-medencében. *HOMÉ* 30–31 (1993), 9–58.
- IVANIŠEVIĆ–KAZANSKI–MASTYKOVA 2006 = Ivanišević, V. – Kazanski, M. – Mastykova, N.: *Les Nécropoles de Viminacium à l'époque des grandes migrations*. [Collège de France – Centre de Recherche D'Histoire et Civilisation de Byzance Monographies 22.] Paris 2006.
- JÓSA 1899 = Jósa A.: *A Szabolcsvármegyei múzeum ős-és középkori tárgyainak ismertetése*. Nyíregyháza 1899.
- KISS 1981 = Kiss, A.: Funde aus dem 5–6. Jh. im Gebiet von Brigetio. *FolArch* 32 (1981), 191–210.
- KISS 1983 = Kiss, A.: Die Skiren im Karpatenbecken, ihre Wohnsitze und ihre Materielle Hinterlassenschaft. *ActaArchHung* 35 (1983), 95–131.
- KOVRIK 1951 = Kovrig I.: A tiszalöki és a mádi lelet. *ArchÉrt* 78 (1951), 113–120.
- KOVRIK 1959 = Kovrig, I.: Nouvelles trouvailles du Vesiècle découvertes en Hongrie. *ActaArchHung* 10 (1959), 209–225.
- LAKNER 1889 = Lakner A.: A csornai leletekről 1888–1889. *ArchÉrt* 9 (1889), 263–271.
- LEHÓCZKY 1908 = Lehóczky T.: A lévai és nagysárói leletekről. *ArchÉrt* 28 (1908), 422–424.
- LEHÓCZKY 1912 = Lehóczky T.: *Adatok hazánk archeológiájához különös tekintettel Beregmegyére és környékére II*. Munkács 1912.
- LESZIH 1939 = Leszih A.: Borsodmegyei szkíta leletek. *FolArch* 1–2 (1939), 68–87.
- LOVÁSZ 1999 = Lovász E.: Hun és Germán jellegű leletek Borsod megyében. *HOMÉ* 37 (1999), 237–265.
- LOVÁSZ 2005 = Lovász, E.: Mezőkövesd-Mocsolyás. In: *Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet II*. [Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae II. Monumenta Gepidica 2.], Hrsg.: Bóna, I. – Garam, É. – Vida, T. Budapest 2005, 50–54.
- LŐRINCZY 2015 = Lőrinczy G.: Újabb adatok Hajdú-Bihar megye avar kori lelőhelyeihez I. *JAMÉ* 57 (2015), 149–176.
- LŐRINCZY 2022 = Lőrinczy G.: *A szegvár-oromdűlői temető és a Tiszántúl kora avar időszaka*. [Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 25.] Budapest–Szeged–Szentes 2022.
- MIHÁCZI-PÁLFI 2018 = Miháczai-Pálfi A.: Hagyomány, átalakulás és innováció az 5. századi viseletben. *ArchÉrt* 143 (2018), 23–49.
- MOZGAI et al. 2024 = Mozgai, V. – Kulcsár, V. – Borsódi, M. – Horváth, E.–Bajnóczi, B.: *Reflecting the past – Material study of high-tin bronze mirrors from the Migration Period Carpathian Basin*. Konferenciapozster. Budapest 2024.
- NAGY 1984 = Nagy M.: Az i. e. I.–i. sz. VI. század. In: *Hódmezővásárhely története a legrégebbi időktől a polgári forradalomig I*. Főszerk.: Nagy I. Hódmezővásárhely 1984, 189–228.

- NAGY 1997 = Nagy M.: Szentés környéke az 1–6. században. Történeti vázlat és régészeti lelőhelykataszter. *MFME StudArch* III (1997), 39–68.
- NÉMETI 1967 = Németi I.: Descoperiri funerare din sec V. e.n. lînga Carei. *Acta Musei Napocensis* 4 (1967), 499–509.
- NOTHNAGEL 2008 = Nothnagel, M.: *Die völkerwanderungszeitlichen Bestattungen von Untersiebenbrunn, Niederösterreich*. Wien 2008.
- NOWOTNY 2022 = Nowotny, E.: Die Herrin von Untersiebenbrunn. Repräsentationskultur der hunnenzeitlichen Oberschicht. In: *Reiternomaden in Europa. Hunnen, Awaren, Bulgaren, Ungarn. Katalog der Ausstellung*. Hrsg.: Meller, H. – Daim, F. – Puttkamme, Th. Halle 2022, 137–145.
- PÁRDU CZ 1940 = Párducz M.: Bronz-, szkíta-, La Tène- és germánkori temető Hódmezővásárhely-Kishomokon. *Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből* 16 (1940), 79–94.
- PÁRDU CZ 1959 = Párducz M.: Archäologische Beiträge zur Geischichte der Hunnenzeit in Ungarn. *ActaArchHung* 11 (1959), 309–398.
- RAU 1927 = Rau, P.: Die Hügelgräber römischer Zeit an der unteren Wolga. *Mitteilungen des Zentral-museums der Aut. Soz. Räte-Republik der Wolgadeutschen* I/1–2. 1926 (1927), Pokrowsk 1927.
- RÁCZ 2024 = RácZ Zs.: *A Gepida Királyság peremén. 5–6. századi temetők Hajdúnánás határából*. Habilitációs dolgozat. Kézirat. 2024.
- SALAMON 1968 = Salamon Á.: Nép vándorlás kori temetők Szekszárd-Palánkon. [A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Füzetei 9.] Szekszárd 1968.
- SALAMON–BARKÓCZI 1978 = Salamon Á. – Barkóczi L.: Régészeti adatok Pannonia késő római periodizációjához (376–476). *ArchÉrt* 105 (1978), 189–205.
- SÁGI 1984 = Sági K.: Az ötvöspusztai V. századi sír. *VMMK* 17 (1984), 81–91.
- STADLER 1988 = Stadler, P.: Ostgermanische gräber. In: *Hunnen, Germanen und Awaren: Schätze der Völkerwanderungszeit*. Hrsg.: Menghin, W. Frankfurt 1998, 340–349.
- SZABÓ 2009 = Szabó Á.: „A tükör a nő lelke” Koránép vándorlás kori nomád tükrök a Kárpát-medencében. Kézirat. Szakdolgozat. Szeged 2009.
- SZENDREY 1928 = Szendrey Á.: A miszlai gót sírlelet. *ArchÉrt* 42 (1928), 222–225.
- TEJRAL 1982 = Tejral, J.: *Morava na sklonu antiky* [Monumenta Archaeologica 19.] Praha 1982.
- TOBIAS 2003 = Tobias, B.: *Awarenzeitliche Tascheninhalte und Gürtelhänge im Karpatenbecken*. Manuskript. Wien 2003.
- B. TÓTH – WILHELM 2022 = B. Tóth Á. – Wilhelm G.: Gepida kori temető a Tiszaug-Országúti bevágás nevű lelőhelyen. In: *Átkelők a túlvilágra: Két gepida temető a Közép-Tisza mentén*. Szerk.: F. Kovács P. Szolnok 2022, 63–81.
- B. TÓTH – WILHELM – HAJDRIK 2022 = B. Tóth Á. – Wilhelm G. – Hajdrik G.: Válogatás a tiszai gepida temető tárgyaiból. In: *Átkelők a túlvilágra: Két gepida temető a Közép-Tisza mentén*. Szerk.: F. Kovács P. Szolnok 2022, 161–227.
- UBL 1982 = Ubl, H.: Inventar eines germanischen Kindergrabes. In: *Severin zwischen Römerzeit und Völkerwanderung. Ausstellung des Landes Oberösterreich, 24. April - 26. Oktober 1982 im Stadtmuseum Enns*. Hrsg.: Straub, D. Linz 1982, 484–485.
- WERNER 1956 = Werner, J.: *Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches*. München 1956.

A TÁBLÁK JEGYZÉKE

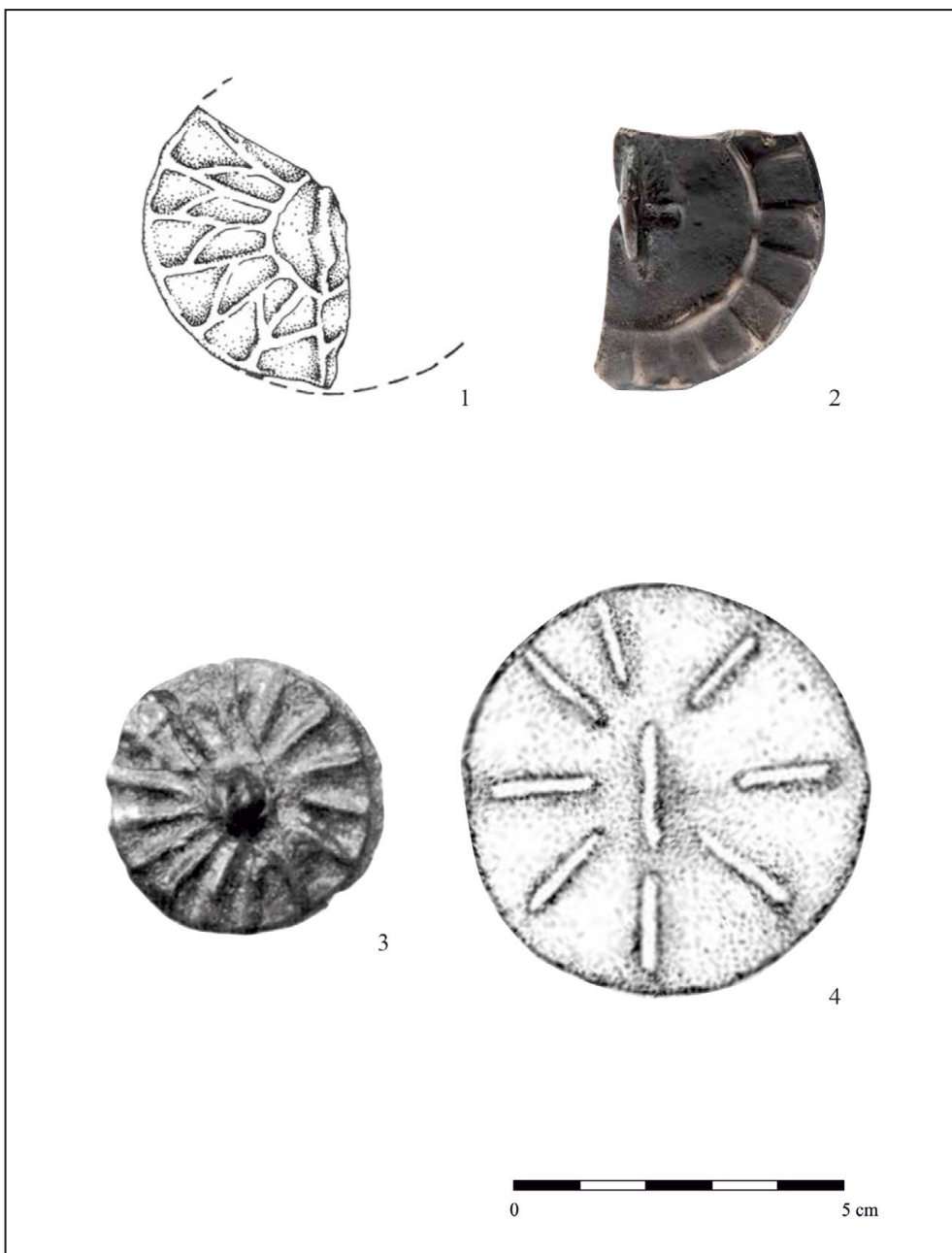
9. tábla: 1.: Balatonhídvég; 2.: Balsa; 3.: Brigetio; 4.: Burganae (Szerbia); 5.: Csongrád–Kenderföldek; 6.: Érdengel/Dindești (Románia); 7.: Domoszló–Víztorló; 8.: Fonyód–Vasúti-dűlő 2.; 9.: Hajdúnánás–Fűrjhalom; 10.: Hódmezővásárhely–Gorzsa; 11.: Iszkaszentgyörgy–Zsidóhegy; 12.: Kaposcs; 13.: Kiskunfélegyháza; 14.: Kassa/Košice–Magnezitbánya (Szlovákia); 15.: Környe; 16.: Kővágószőlős; 17.: Kunszentmárton–Bábocza; 18.: Laa a.d. Thaya (Ausztria); 19.: Léva/Levice–Kálváriadomb (Szlovákia); 20.: Magyartés; 21.: Mád; 22.: Mezőkövesd–Mocsolyás; 23.: Mészla; 24.: Muhi–Kocsmadomb; 25.: Nyíregyháza–Stadion; 26.: Nagyvárad/Oradea (Románia); 27.: Pilismarót–Öregek-dűlő; 28.: Rakšice (Csehország); 29.: Nagysáro/Šarovce–Makóca-domb (Szlovákia); 30.: Strázsa/Straže–Téglagyár (Szlovákia); 31.: Szabadbattyán–Mária-telep, 2. sír; 32.: Szabadbattyán–Mária-telep, 16. sír; 33.: Székely; 34.: Szekszárd–Palánk; 35.: Szob–Kálvária domb; 36.: Tiszalök–Árpád utca; 37.: Tiszapalkonya–Hőerőmű; 38.: Tiszaug–Országúti bevágás; 39.: Untersiebenbrunn (Ausztria); 40.: Viminacium–Burdelj (Szerbia), 29. sír; 41.: Zalkod–Bánkódó-dűlő; 42.: Burganae (Szerbia) (a); 43.: Carnuntum (Ausztria); 44.: Csorna; 45.: Kranj (Szlovénia); 46.: Bihar/Biharea (Románia); 47.: Hódmezővásárhely–Sóshalom; 48.: Barabás–Bagolyvár; 49.: Hrtkovci Vranja (Szerbia); 50.: Mödling (Ausztria); 51.: Pilismarót–Öregek-dűlő (töredék); 52.: Tiszaföldvár–Érhalom–Patkós-tanya; 53.: Burganae (Szerbia) (e); 54.: Fântânele (Románia); 55.: Lakitelek–Szikra; 56.: Mikelaka/Micălaca (Románia); 57.: Nyitra/Nitra (Szlovákia); 58.: Érsekújvár/Nové Zámky (Szlovákia); 59.: Szentés–Berekhat; 60.: Temesvár/Timișoara (Románia); 61.: Tiszaroff; 62.: Torda/Turda (Románia)

Nomad mirrors in the 5–6th century Carpathian Basin

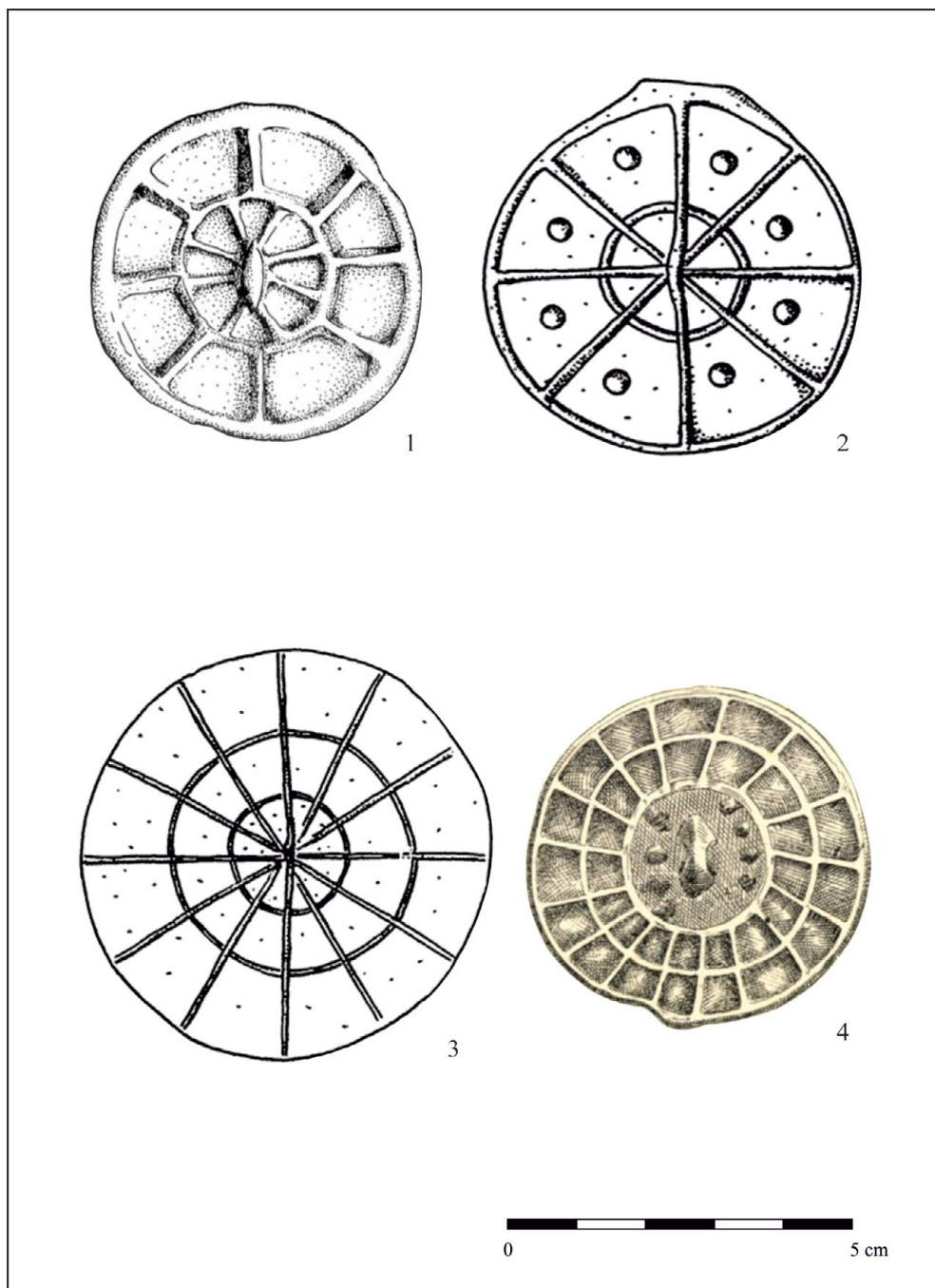
The so-called „nomadic” mirrors are a prominent find group most common in the 5th century material culture of the Carpathian Basin. These mirrors were made of a metal alloy (commonly called „mirror metal”) equipped with an eyelet on the back and decorated with a geometrical ribbed pattern. During my research I focused on the 63 sites where this type of mirrors are known from and focused on their placement and accompanying finds in the graves which aspects may shed light on their multifaceted function as a cosmetic appliance and a possible magical tool. In graves „nomadic” mirrors are exclusively found as the furnishing of women and children with a large focus on wealthy single burials. We can also observe the custom of breaking mirrors or purposely only placing a single shard as an amulet. The magical connotations of mirrors are nothing new and were significant in the belief systems of the nomads in the Eastern European steppe region well before the Hun invasion. We can thereby count on this custom living on as the use of these mirrors was introduced to other populations. However the usage and possibly the sacral association of „nomadic” mirrors started to fade and slowly disappeared after the 5th century. With only six of these finds known from Gepid row grave cemeteries we still see the custom of ritual breaking and usage as amulets though in a significantly lesser number as before with the mirror graves retreating only to the Tisza region. While their decoration pattern is still apparent in the Avar Age, actual eyelet mirrors are sparse and the custom of breaking seems to come to an end as well. We mostly see the reappearance of mirrors manufactured with handles setting a new trend with the customs of before completely dying out.

1. tábla: Válogatás a Čmi-Brigetio típus tükreiből: 1.: Balatonhídvég (SÁGI 1984, 86, 6. ábra); 2.: Domoszló–Viztároló (BÓNA 2002b, 338, Taf. 64. 2); 3.: Pilismarót–Öregek dűlő, 19. sír (KOVRIK 1959, 219, Pl. 111. 4)

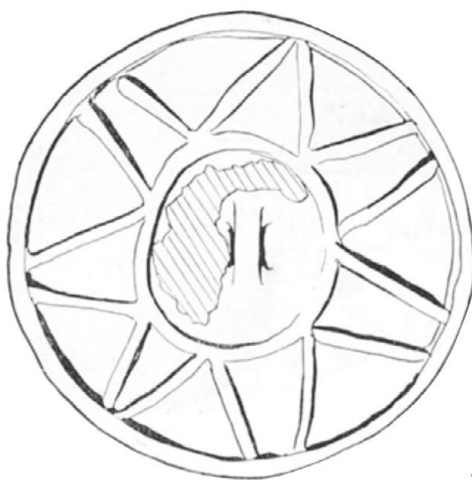
2. tábla: Válogatás a Čmi-Brigetio típus tűkreiből: 1.: Strázsa/Straže (Szlovákia) (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 42, II. tábla 6); 2.: Tiszaug–Országúti bevágás, S/310 (B. TÓTH–HAJDRIK–WILHELM 2022, 184, 201); 3.: Untersiebenbrunn (Ausztria), 2. sír (NOTHNAGEL 2008, Tafel 21. 5); 4.: Viminacium–Burdelj (Szerbia), 38. sír (IVANIŠEVIĆ–KAZANSKI–MASTYKOVA 2006, 151, Pl. 6. 11)

3. tábla: A Berezovka-Carnuntum típus: 1.: Burganae (Szerbia) a tükör (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 45, V. tábla 1); 2–3.: Carnuntum (Ausztria) (WERNER 1956, Taf. 45. 8–9); 4.: Csorna (LAKNER 1889, 266, III. tábla 18) (A 4. számú tükör pontos mérete nem ismert.)

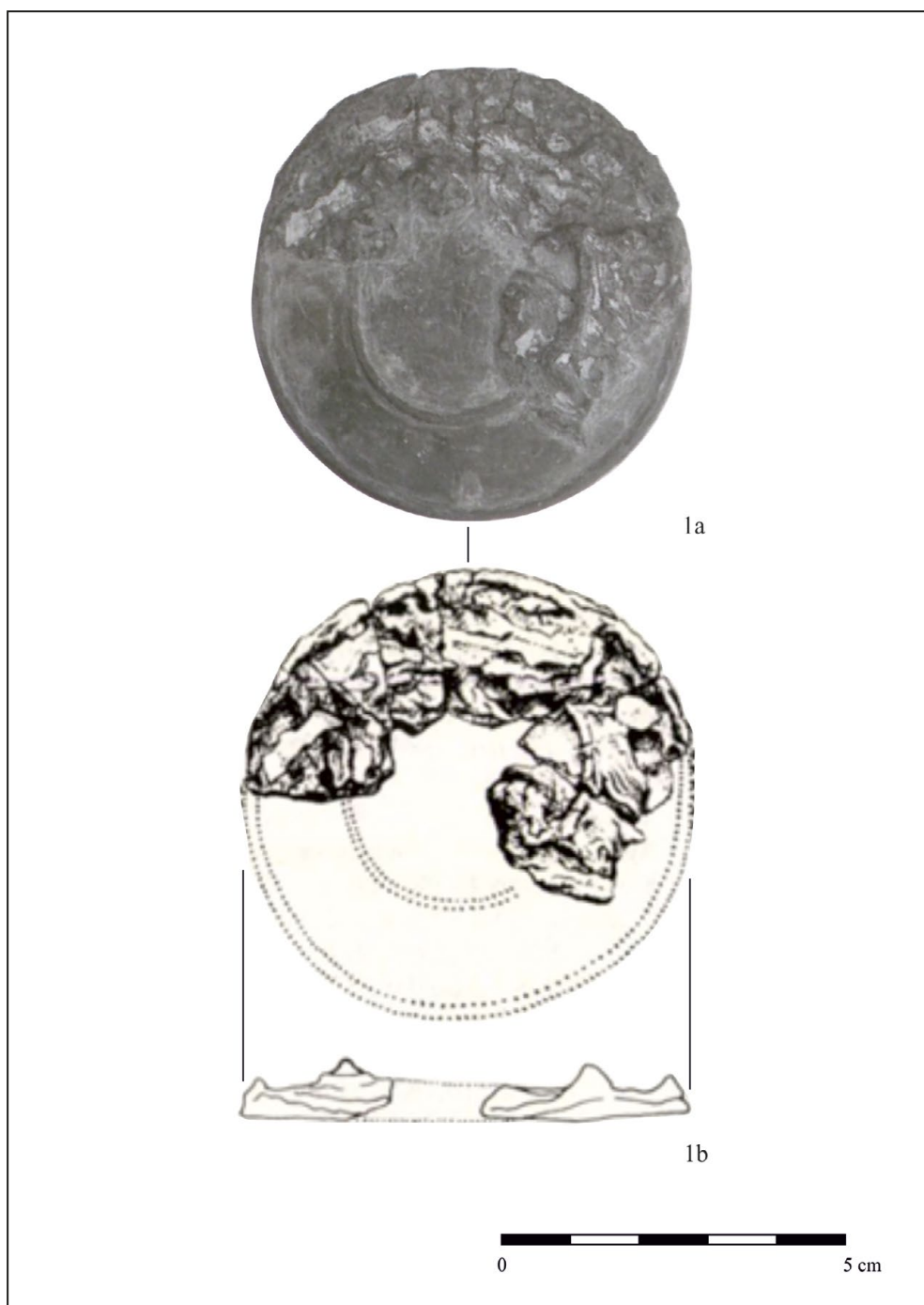
1

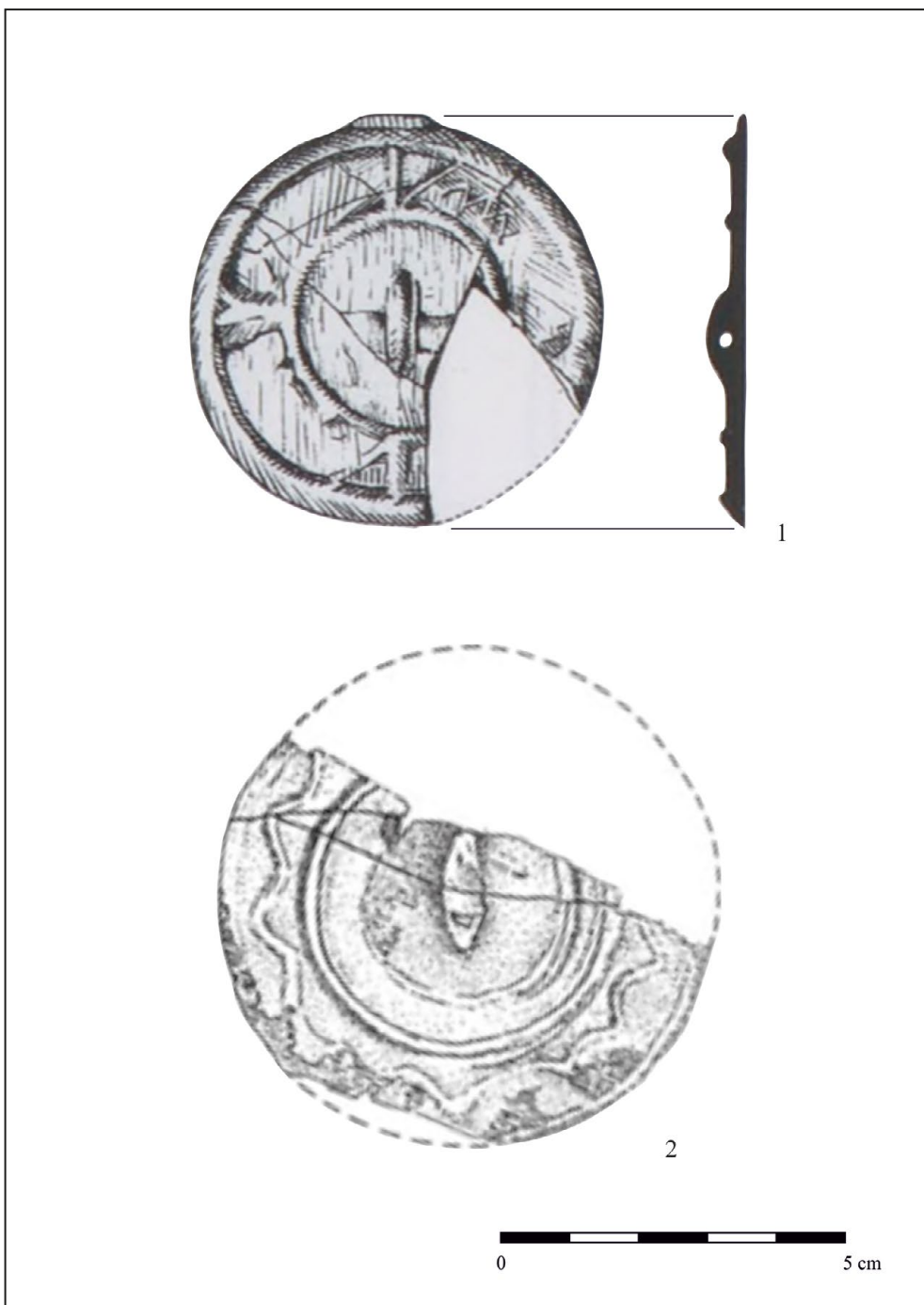
2

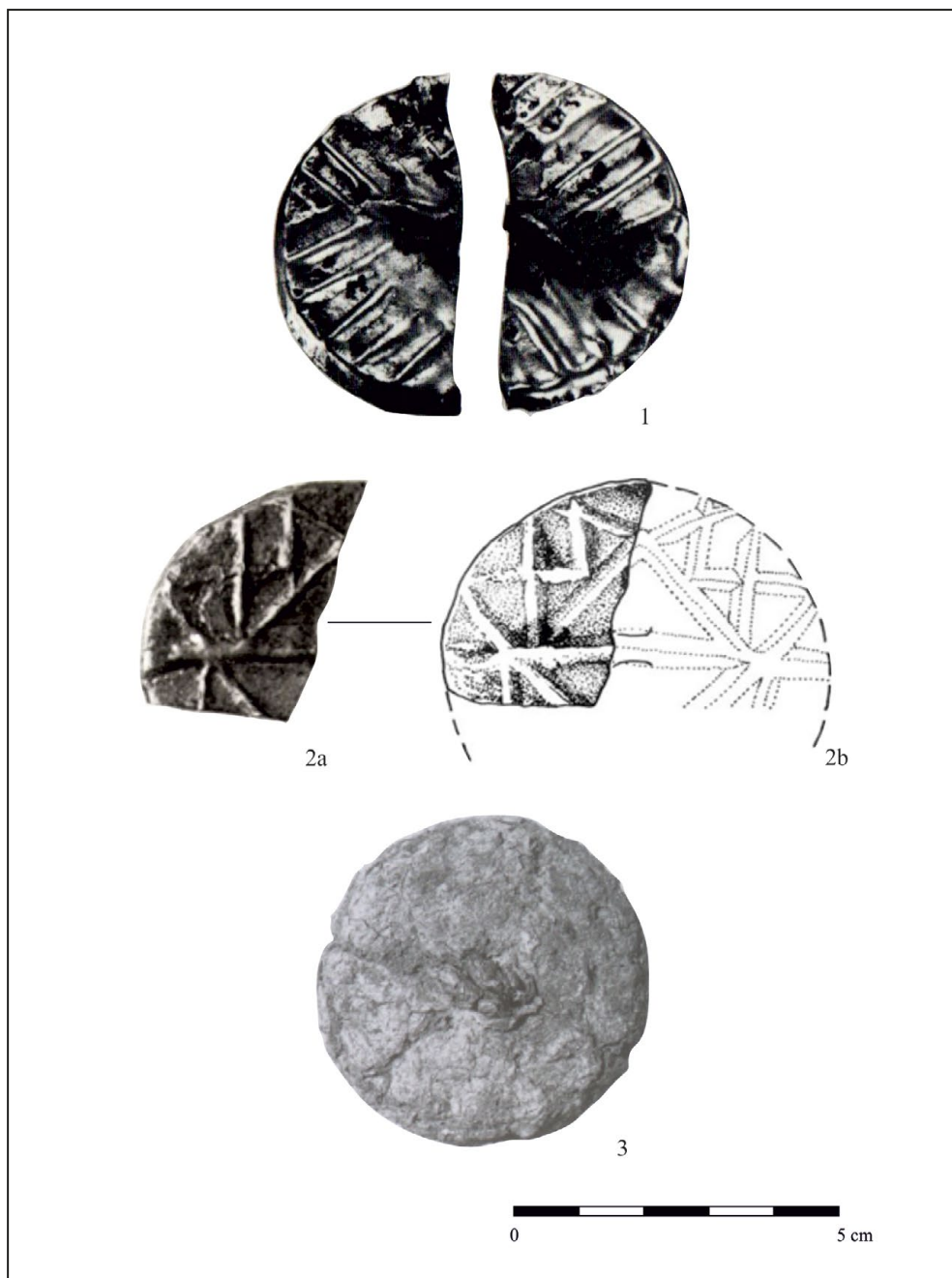
4. tábla: A Balta-Krainburg típus: 1.: Kranj (Szlovénia) (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 42, II. tábla 1); 2.: Bihar/Biharea (Románia) (HARHOIU 1997, Taf. XCVII. 5)

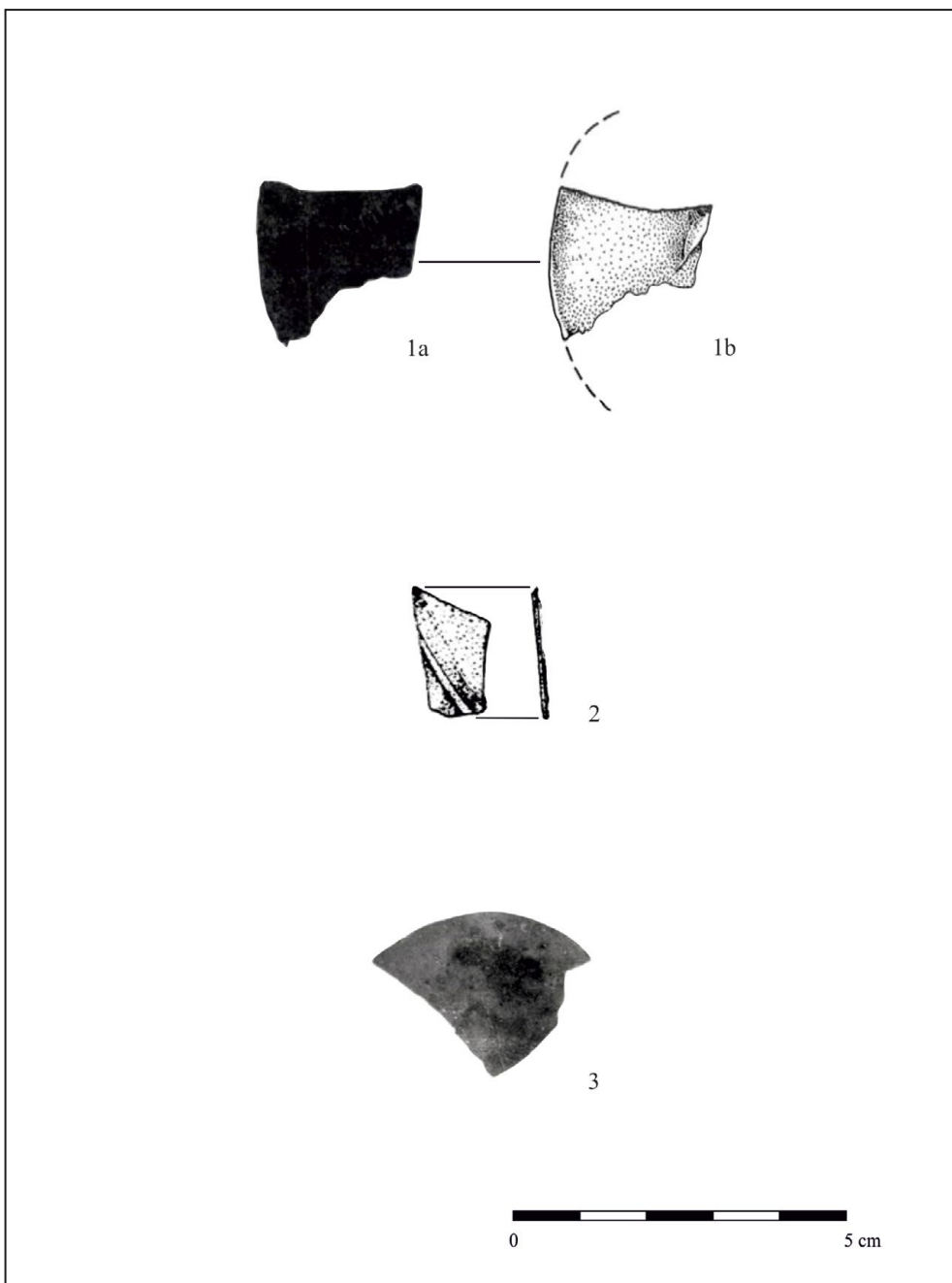
5. tábla: A hódmezővásárhely–sóshalmi Karpovka-St. Sulpice típusú tükör (NAGY 1984, 220, 14. ábra; NAGY 2002, 300, Taf. 70)

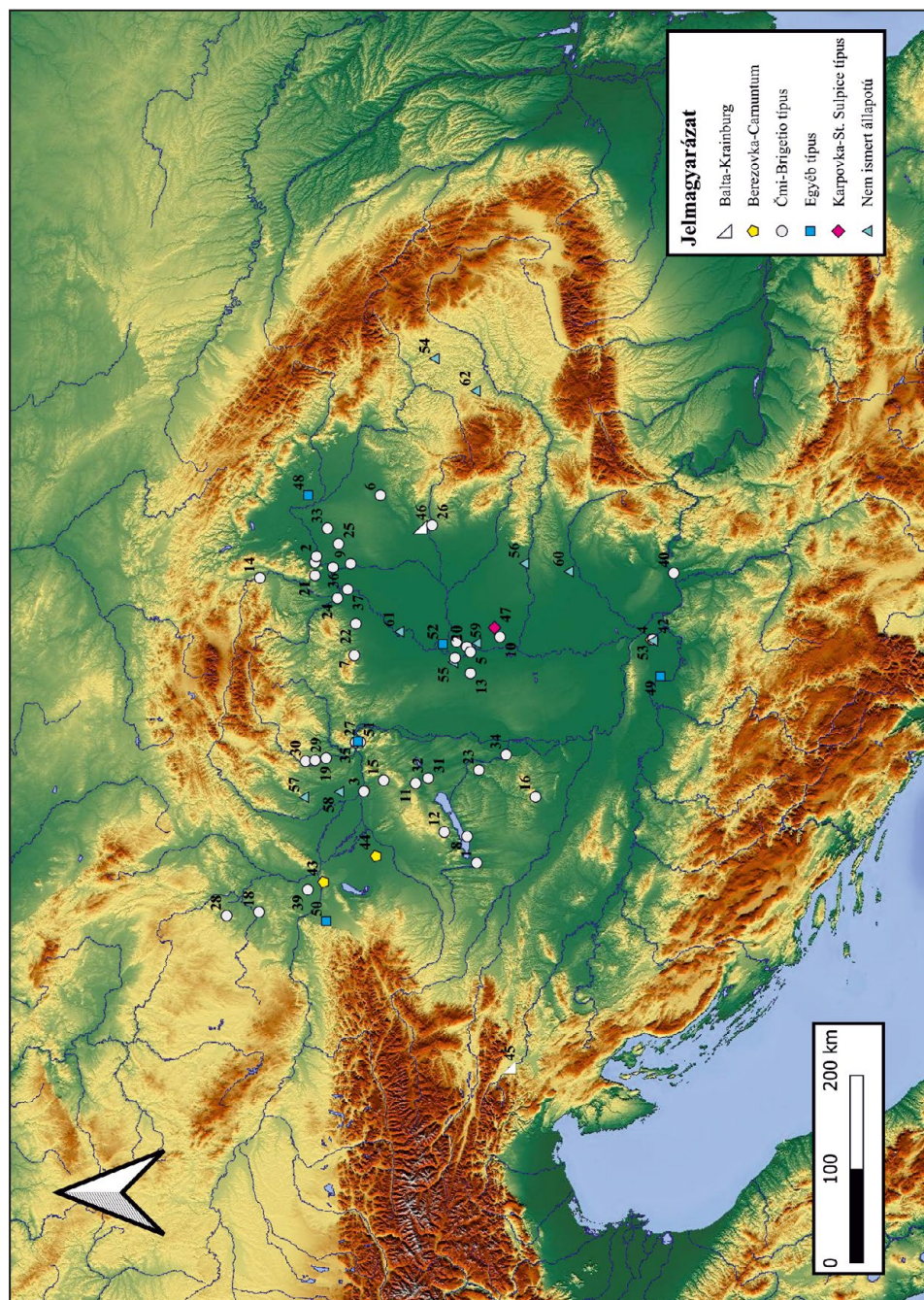
6. tábla: Egyedi díszítésű tükrök: 1.: Barabás–Bagolyvár (BÓNA 2002a, 275, Taf. 1. 2, 337, Taf. 63. 3); 2.: Hrtkovci Vranja (Szerbia) (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 44, IV. tábla 4)

7. tábla: Egyedi díszítésű tükörök: 1.: Mödling (Ausztria) (STADLER 1988 342, VII; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 42, II. tábla 2); 2a–b.: Pilismarót–Öregek dűlő, 19. sír (KOVRIK 1959, 219, Pl. 111); 3.: Tiszaföldvár–Érhalom-Patkós-tanya, A. sír (CSEH 2005, 331, Taf. 101. 2)

8. tábla: Nem megállapítható típusú tükörök: 1a–b.: Burganae (Szerbia) e) tükör (CSALLÁNY 1961, Taf. CCLXXVI; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 45, V. tábla 3); 2.: Fântânele–Dealul Popii (Románia) (CRIȘAN–OPREANU 1991, 116, Fig. 2); 3.: Szentes–Berekhát, 251. sír (CSALLÁNY 1961, Taf. LXXV)

9. tábla: A nomád típusú tükrök elterjedése a Kárpát-medencében altípusok szerint